

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

ZÜLFİYYƏ ASİF qızı RÜSTƏMOVA

XX ƏSR AMERİKA YAZIÇISI SOUL BELLOUNUN YARADICILIĞINDA
EKZİSTENSİALİZM

HSM – 060201 – Filologiya – Ədəbiyyatşünaslıq (İngilis ədəbiyyatı)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər: _____

Ü.Ç. Əliyeva

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

BAKİ–2018

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3-8
I FƏSİL: Ekzistensializm və Amerikada yəhudi ədəbiyyatı	9-34
1.1. Ekzistensializm və onun dünya ədəbiyyatına təsiri.....	9-21
1.2 XX əsrin 40-50-ci illərində yəhudi-amerikan nəsrinə.....	21-33
II FƏSİL: Soul Bellou yaradıcılığında ruhi və psixoloji problemlər	35-66
2.1. Soul Bellou yaradıcılığının xüsusiyyətləri.....	35-46
2.2. Soul Bellounun “Henderson, yağışlar kralı” və “Hersoq” romanlarında ekzistensializmin təzahürü.....	47-66
NƏTİCƏ	67-69
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	71-75

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Şüurlu insan yarandığı gündən bu günümüzdə qədər insanı düşündürən əsas problem onun varlığının mənalılığıdır. İntibah dövründə insan bütün bəşəriyyətin mərkəzi elan olundu, lakin onun bir fərd kimi özünüdərk XX əsrin ən gərgin dövrünə - Modernizminə təsadüf edir. İnsanın var olmaq arzusu, özünü həqiqi kimliyini tapmaq, ölümün məchulluğu, həyatın fraqmentallığı, bu dünyanın həqiqətlərə qarşı reaksiyası modern romanın əsas xüsusiyyətləri sıralarına daxildir. Modernizmə aid olan bir sıra məktəb və fəlsəfi cərəyanlar bu barədə yazsa da, ən geniş izahını məhz ekzistensializmdə tapmışdır. Sartr, Kierkaqor, Kamyü kimi filosoflar insan ekzistensializminin əsl mahiyyətini açıqlamağa çalışmışdılar. Ekzistensialistlər hər bir insanı azad dünya kimi görürdülər. Maddi dəyərlərə ifrat bağlılığın insanları öz mahiyyətindən uzaqlaşdırdığına inanırdılar. Beləliklə, ekzistensializm insanın azadlıq haqqında baxışlara olan təbii ehtiyacından formalaşaraq “insan azadlıqdan başqa bir şey deyildir”, və ya “azadlığın ali nöqtəsi insandır” tezislərini qlobal şüura bəxş etdi. Ekzistensializm bir fəlsəfi məktəb kimi hal-hazırda mövcud olmasa belə, onun təməlinə durduğu ideya və mülahizələr istifadə edilməkdədir. Ekzistensializmin əsas xüsusiyyətlərini özü üçün mayak hesab edən yazıçılardan biri də Soul Belloudur.

Amerika ədəbiyyatına məxsus olan yəhudi yazar öz unikal yaradıcılığı ilə dünya ədəbiyyatında özünəməxsus yerə malikdir. Bellou tam olaraq ekzistensialist adlandırılmasa da, ekzistensial elementlərin mahir istifadəçilərindən biri hesab olunur. Onun yaradıcılığı son beş ildə təxminən 20 doktorluq və magistr dissertasiyalarının mövzusu kimi işlənmişdir. Bellou yaradıcılığının dərin qatları araşdırıldıqca yeni informasiyalar, bədii tryuklar ilə oxucu və tədqiqatçıların diqqəti mərkəzindədir. İnsanın əsl mahiyyəti, yaşamağın mənalı və ya mənasız olması, o cümlədən yəhudi xalqına mənsub olan adət və ənənələrin Amerikanın müasir insanın fonunda işlənməsi Bellou

əsərlərinin əsas xüsusiyyətləridir. Məhz bu səbəbdən Bellou yaradıcılığının ekzistensial tərəflərinin araşdırılması aktualıq təşkil edir.

Problemin öyrənilmə vəziyyəti: Ekzistensializmin XX əsrin əsas fenomeninə çevrilməsi nəticəsində bu ədəbi cərəyanın öyrənilməsinə xüsusi diqqət ayrılmışdır. Ekzistensializm Fransada özünün inkişaf zirvəsinə çatmasına baxmayaraq, bütün dünyaya nüfuz edə bilmişdir, həmçinin Amerika ədəbiyyatına xüsusi təsiri olmuşdur. Maşınlaşmanın və dünya müharibələrinin tüğyan etdiyi bir dövrdə insanın mövcudluğunun əsl mənasını axtarmaq istəyi onu qarmaqarışıqlığa sürükləyirdi. Kierkaqor, Sartr, Kamyü, Haydegger, Yaspers kimi filosoflar yaradıcılıqlarını ekzistensializmin əsaslarını araşdırmaq və dünyaya çatdırmaq üçün sərf etmişdilər. Sartrın ədəbi və fəlsəfi yaradıcılığı ekzistensializmin təməl daşlarından hesab olunur. Ekzistensializmin əsas müddəası insanın qeyd-şərtssiz azadlığı üzərində qurulub. Ekzistensialistlər azadlıq məfhumunu bu və ya digər şəkildə izah etməyə xidmət edirlər. Sartrın müəllifi olduğu bu ideya və fərziyələr müxtəlif tədqiqatçılar, alimlər tərəfindən geniş şəkildə araşdırılmışdır. Ekzistensializm dünya ədəbiyyatına təkrarolunmaz əsərlər, yazıçılar və filosoflar bəxş etmişdir.

Yəhudi-amerikan ədəbiyyatı özünün ekzistensial xüsusiyyətlərinə, mövzu müxtəlifliyi və fərqliliyinə görə dünya ədəbiyyatının incilərindən sayılır. Amerikada yaşayan yəhudilərin tarixi XVI əsrə qədər gedib dayansa da, Amerikada yaşayıb-yaradan yəhudilərin səsi bütün dünyaya məhz XX əsrin 40-cı illərindən sonra yayılmışdır. İsak Baseviç Zinger, Bernard Malamud, Filip Rot, Soul Bellou bu dövrün ən görkəmli nümayəndələrindən sayılırlar. Yəhudi-amerikan ədəbiyyatı özgələşmə, başqa mühitə düşmüş yəhudilərin gündəlik həyatı, İdiş dilində yazıb yaratmaq, Holokastın yəhudilərə və onların incəsənətinə köklü şəkildə təsir etməsi kimi mövzuları özündə daşıyır. Yuxarıda adları çəkilən dörd yazıçının bədii yaradıcılığı yəhudi ənənələri ilə böyüyüb boya-başa gələn insanların özlərinə yad mühitdə yer tapmaqları uğrunda mübarizəsini

əks etdirir. Elə buna görədir ki, onlar ingilisdilli yəhudi ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələri sayılırlar.

Yaradıcılığının çoxşaxəliyi və mövzularının dünyəviliyinə görə Soul Bellou öz fərqlərini ortaya qoyur. Soul Bellou ekzistensialist kimi tədqiqatçılar tərəfindən tam qəbul edilməsə də, onun yaradıcılığında ekzistensial elementlər, qəhrəmanlarının özgələşməsi, cəmiyyətdən uzaqlaşması kimi xüsusiyyətləri onu ekzistensialistlərə çox yaxınlaşdırır. Oxucularını hər zaman qəhrəmanlarının aktivliyi, mübarizəsi və optimizmi ilə təəccübləndirən Bellou romanları məhz bu xüsusiyyətlərinə görə kəskin şəkildə Sartr, Kamyü romanlarından fərqlənir. Dünya ədəbiyyatşünaslığında ekzistensializm və onun nümayəndələri, həmçinin ekzistensial elementlərdən istifadə edən yazıçılar haqqında geniş tədqiqatlar aparılmışdır. Nəticə etibarı ilə, ekzistensializmin ədəbiyyata təsiri, ekzistensialist yazıçıların yaradıcılıqlarının dünya ədəbiyyatındakı yeri danılmazdır, onları müxtəlif aspektlərdən tədqiq etmək mütləqdir.

Bellou yaradıcılığının tədqiqi dünyanın bir sıra ölkələrində aparılsa da, təəssüf ki, ölkəmizdə bu mövzu kifayət qədər araşdırılmamışdır. Tədqiqat zamanı Azərbaycan dilində olan mənbələrin araşdırılması bu istiqamətdə aparılan elmi fəaliyyətin kifayət qədər ürəkəçən səviyyədə olmadığını göstərdi. Bu yolda müəyyən addımlar atılsa da, görünür ki, bu mövzuya səthi yanaşılmışdır. Soul Bellounun “Hersoq” romanı, o cümlədən bir sıra hekayələri dilimizə tərcümə olunaraq oxuculara təqdim edilmişdir. Bellou, eyni zamanda digər yəhudi-amerikan ədəbiyyatının nümayəndələri barəsində Azərbaycanda dissertasiyalar yazılmışdır. Ancaq araşdırmalar zamanı belə qənaətə gəldi ki, bu tədqiqat işləri onların yaradıcılığını daha dərinləndirən öyrənmək üçün kifayət deyildir. İngilis dilində olan yəhudi ədəbiyyatının, eyni zamanda müxtəlif elmi mənbələrin ana dilimizə tərcümə edilməsi Azərbaycan oxucularına Amerikakı yəhudi ədəbiyyatı, xüsusilə Amerika ədəbiyyatının ekzistensial xüsusiyyətləri haqqında dərin və sistemli məlumatları aşılaya bilər.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Dissertasiya işinin əsas məqsədi dünya ədəbiyyatının əsas fəlsəfi cərəyanlarından biri olan ekzistensializm və onun Soul Bellou yaradıcılığında təzahürü, həmçinin “Henderson, yağış kralı” və “Hersoq” romanlarının bədii xüsusiyyətləri, ekzistensial elementləri, qəhrəmanlarının özünüdərk problemlərini təhlil etməkdən ibarətdir. Bu məqsədlə aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- Ekzistensializm anlayışını mədəni və ədəbi kontekstdə araşdırmaq;
- Ekzistensializmin nümayəndələrini və onların yaradıcılığını diqqətlə izləmək;
- Amerikada yaranan və XX əsrdə inkişafının zirvəsini yaşayan yəhudi-amerikan ədəbiyyatının nümayəndələrinin və onların yaradıcılıqlarını nəzərdən keçirmək və təhlil etmək;
- Soul Bellounun həyat və yaradıcılığını araşdırmaq, əsərlərinin əsas problematikasını müəyyən etmək;
- Soul Bellounun “Henderson, yağış kralı” və “Hersoq” romanlarında ekzistensial xüsusiyyətlərini araşdırmaq;
- Soul Bellounun həyatı ilə “Henderson, yağış kralı” və “Hersoq” romanlarını avtobioqrafik elementlərini müəyyən etmək;
- Mədəni-tarixi prinsip nöqtəyi-nəzərindən əsərlərdəki irq, mühit, zaman-məkan faktorlarını şərh etmək.

Tədqiqat işinin nəzəri metodoloji bazası: Tədqiqat zamanı bioqrafik və mədəni-tarixi metodların təhlil prinsiplərindən istifadə olunmuşdur. Tədqiqat işinin öyrənilməsində Sartr, Kamyü, Yaspers, Haydegger, Kleyton, Zaxari Lider, Dan Vogel, Filip Kod, Kramer kimi Qərb, Q. Quliyev, Qismət kimi Azərbaycan nəzəriyyəçilərinin nəzəriyyəçiləri, filosofları və ədəbi tənqidçilərinin mülahizələrinə, nəzəri fikirlərinə üstünlük verilmişdir.

Tədqiqat işində Soul Bellou yaradıcılığı araşdırıldığı üçün mədəni-tarixi məktəbin prinsiplərindən istifadə olunmuşdur. Ekzistensializmin fəlsəfi məktəb kimi yaranması, inkişafı, yəhudi-amerikan ədəbiyyatının və Bellou yaradıcılığının ekzistensial xüsusiyyətlərinin araşdırılmasına diqqət yetirilmişdir. Həmçinin bioqrafik metod vasitəsi ilə Bellou həyatına aid olan əsas faktların onun romanlarına təzahürü aydınlaşdırılır. Hər iki metod araşdırmanın məqsədlərinə çatmaqda əlverişli və məhsuldar nəticələr vermişdir.

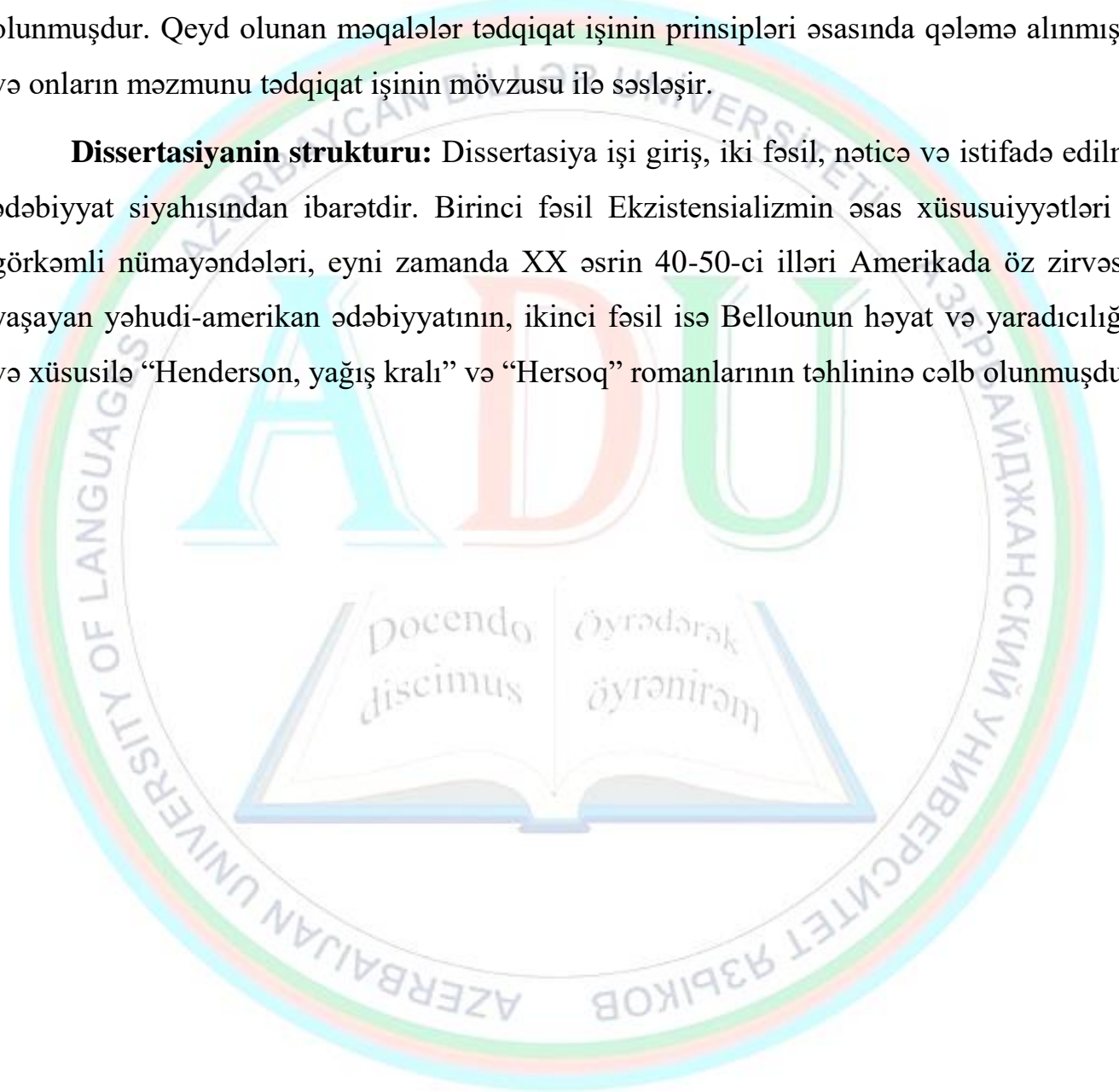
Dissertasiya işinin elmi yeniliyi: Təqdim olunan tədqiqat işi Nobel mükafatçısı Soul Bellounun həyat və yaradıcılığının bədii xüsusiyyətlərini özündə daşıyır. Müasir dövrümüzdə aktuallığını qoruyan özünüdərk, özgələşmə, insanın ölüm qarşısında acizliyi kimi problemlər Bellou yaradıcılığı fonunda təhlil olunmuşdur. Azərbaycanda yalnız Günel Cənnətovanın “İngilisdilli yəhudi Amerika ədəbiyyatı (B.Malamud, İ.B.Zinger və S.Bellounun yaradıcılığı əsasında)” adlı dissertasiyasında Bellou yaradıcılığı bir yarım fəsildə təhlil olunmuşdur. Əlavə olaraq, Azərbaycanda yazılan Bellou yaradıcılığının ekzistensial xüsusiyyətlərinin araşdırılması istiqamətində aparılan ilk magistr dissertasiya işidir. Qərb tədqiqatçıları tərəfindən Bellou yaradıcılığı bütün aspektlərdən tədqiq edilsə də, ölkəmizdə Bellou yaradıcılığının rəngarəngliyinə xüsusi diqqət yetirilməmişdir. Sadalananlar magistr dissertasiya işinin elmi yeniliyini təşkil edir.

Dissertasiyanın elmi və praktik əhəmiyyəti: Dissertasiya işində aparılmış təhlil və ümumiləşdirmələr, əldə edilmiş nəticələr Bellou yaradıcılığını, o cümlədən ekzistensializmin xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi üçün elmi mənbə kimi mühazirələrin, seminarların və tədqiqat işlərinin hazırlanmasında istifadə oluna bilər.

İşin aprobasiyası: Tədqiqat işi Azərbaycan Dillər Universitetinin “Xarici ölkələr ədəbiyyatı” kafedrasında aprobasiyadan keçmiş, kafedranın iclaslarında müzakirə edilmiş və müsbət rəy əldə etmişdir. Dissertasiyanın mövzusu ilə səsleşən və təhlil prinsiplərinə uyğun olan müddəaları Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M.Füzuli adına Əlyazmalar

İnstitutunun 2017-ci il üçün nəzərdə tutulan “Filologiya Məsələləri” jurnalının 18-ci nömrəsində “Soul Bellounun “Henderson, yağış kralı” romanında ekzistensial problemlər” və Bakı Slavyan Universitetinin 2017-ci il üçün nəzərdə tutulan “Mütərcim” jurnalının “Soul Bellounun “Hersoq” romanının bədii xüsusiyyətləri” adlı elmi məqalələrində nəşr olunmuşdur. Qeyd olunan məqalələr tədqiqat işinin prinsipləri əsasında qələmə alınmışdır və onların məzmunu tədqiqat işinin mövzusu ilə səsləşir.

Dissertasiyanın strukturu: Dissertasiya işi giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Birinci fəsil Ekzistensializmin əsas xüsusiyyətləri və görkəmli nümayəndələri, eyni zamanda XX əsrin 40-50-ci illəri Amerikada öz zirvəsini yaşayan yəhudi-amerikan ədəbiyyatının, ikinci fəsil isə Bellounun həyat və yaradıcılığını və xüsusilə “Henderson, yağış kralı” və “Hersoq” romanlarının təhlininə cəlb olunmuşdur.

I FƏSİL: EKZİSTENSİALİZM VƏ AMERİKADA YƏHUDİ ƏDƏBİYYATI.

1.1. Ekzistensializm və onun dünya ədəbiyyatına təsiri.

XIX əsr dünya elm tarixinə möhtəşəm nəaliyyətləri ilə həkk olundu. İnsan əqlinin gücü, elmin inkişafı gələn yeni əsr üçün pozitiv fikirlər yaratdı. Lakin bu uzun çəkmədi. Birinci dünya müharibəsi misli görünməmiş qırğınla insanlığı böhrana məruz qoydu. Müharibədə heç kəs qalib gəlmədi, insanlıq uduzdu. Məhz belə bir şəraitdə insan mövcudluğunun mənası və dünyanın absurdluq problemi ortaya atıldı.

Pozitivist fəlsəfəyə görə XX əsrdə cəmiyyət öz mövcudluğunun ən mükəmməl inkişaf əsrini yaşamalığı idi. Lakin əsrin əvvəlindəki hadisələr bunun tam əksini sübuta yetirdi. Birinci Dünya Müharibəsinin başlanması ilə pozitivist fəlsəfə yerlə yeksan oldu. Bundan əvvəl bütün fəlsəfi, siyasi, ədəbi cərəyanlar cəmiyyətin inkişafı üçün fəaliyyət göstərirdilərsə, müharibədən sonra modernistlərin təşəbbüsü ilə insan və onun əsl mahiyyəti ortalığa atıldı. İnsan kimdir? Nə üçün yaşayır? Yaşamaqda əsas məqsədi nədir? Bu qədər qırğının qarşısında yaşamağın mənası nədir? Modernistlərə görə bütün incəsənət və elm nümunələri cəmiyyəti daha ali səviyyəyə qaldırmaq üçün yazılmışdısa, nə üçün insanlığı inkişaf etdirməyin əvəzinə qırğınları, müharibələri seçdik?! Bundan sonra yazmağın nə mənası var?! Məhz bu səbəbdən incəsənət yalnız “başa düşənlər” üçün olmalıdır. Komunist və faşizmə boyun əyən insanlar yeni tendensiyanı anlamaqda çətinlik çəkirdilər. Əslində bu iki nəhəngin qarşıdurması incəsənətin yeni konsepsiyasının yaranmasında böyük rol oynamışdır.

Ekzistensializm latın dilində “existentia”-“mövcudluq” sözündəndir. İnsanın itmiş kimliyinin əsl mahiyyətinin axtarışı qədim yunan filosoflarının nəzərindən qaçmamış və bu mövzuda ilk fikirləri onlar söyləmişdir. Ekzistensial ovqat xüsusilə müharibə və depresiyaya illərindən sonra daha qabarıq olur. Məşhur alman filosofu olan Pol Tiliç bu

fəlsəfənin çıxış nöqtəsi kimi sənayeləşməni və maşınlaşmanı görürdü. Xristian ekzistensialistlərin fikrincə, istehsal maşınlarının, dəzgahların istifadəyə verilməsi insanların fiziki işini azaltsa da, əslində onları bir-birindən uzaqlaşdıran, cəmiyyətdən yadlaşdıran amillərdir. İnsan bir insan olaraq öz kimliyini itirir, varlığının mənasını unudur, maşının vintlərindən birinə çevrilir. Beləliklə, insan get-gedə özünə yadlaşır, absurd, əzici, güvənsiz, anlamsız bir mühitdə yaşamağa məcbur olur. Marksizim və freydizm kimi, ekzistensializm də bu “ovqat”ın yaratdığı cərəyanlardır. Amma çıxış nöqtələri eyni olsa da, hər birinin fərqli metodları və gəldiyi nəticələr mövcuddur. Belə ki ekzistensializm sözü gedən ovqatı həm əks etdirən, eyni zamanda ona qarşı çıxan bir cərəyandır. Buna görə də, “ekzistensial yazıçılar insanın tərk edilmişliyini, tənhalığını, boğulmağını, ümitsizliyini, inamsızlığını vurğulamaqla kifayətlənmir, həmin insanın özünü tanımağını, öz mahiyyətini yaratmağını, mənliliyini qazanmağını, təzyiqdən xilas olmağını istəyirlər”. (342)

Bir fəlsəfi cərəyan kimi Birinci və İkinci dünya müharibələri arasındakı dövrdə Almaniyada Haydegger, Yaspersin əsərlərində konseptual sistem kimi təşəkkül tapmışdır. Almaniyada fəlsəfi cərəyan kimi təşəkkül tapsa da, ədəbi-estetik cərəyan kimi bir qədər sonra Fransada formalaşmışdı. Keçən əsrin 50-60-cı illərində S. Kierkaqorun, J.P.Sartrın, S.Bovuvarın, A.Kamünün, Q.Marselin əsərləri vasitəsilə dövrün hakim ədəbi-estetik cərəyanına çevrilmişdi. Ekzistensializmin məhz Fransada təşəkkül tapması heç də təsadüfi deyildi. Fransada XIX əsrin sonlarında impressionizm, dadaizm, sürrealizm və başqa ədəbi-estetik cərəyanların timsalında yaranan insanın özgüləşməsi prosesinin təsviri, insanın mənəvi böhrana məruz qalması problemlərini ətraflı izahını məhz ekzistensializmdə tapmışdır. Dünya ədəbiyyatında insanın azadlığı fikri ekzistensialist bədii fikrində olduğu kimi daha kəskin şəkildə hələ yazıya alınmamışdı. “Burada bir cəhəti də qeyd etmək yerinə düşərdi: insan azadlığı bu və ya digər şəkildə həmişə bədii ədəbiyyatın aparıcı mövzularından biri olmuşdur. Bütün varlığı ilə Leyli sevməyə cürət edən Məcnun, yel dəyirmanları ilə savaşa girməkdən çəkinməyən Don Kixot, demək

olar ki, dünya ədəbiyyatının bütün gözəgəlimli qəhrəmanları daxilən azaddırlar. Heç nahaq yerə deyildir ki, Hegel antik və orta əsrlər ədəbiyyatında dümək olar ki, bütün bədii nümunələrdə baş qəhrəman funksiyasının yalnız və yalnız çarlar, ən azı aristokratlar tərəfindən həyata keçirilməsini onların sərbəst ola bilmək imkanları ilə bağlayırdı. Lakin heç bir vaxt dünya ədəbiyyatında fərdin azadlığı problemi ekzistensialist bədii fikirdə olduğu kimi kəskin, sərt qoyulmamışdır, bu cür kənar ünsürlərdən təmizlənilib, saf, aydın şəkildə oxucuya təqdim olunmamışdır. Ekzistensialist yazıçıların əsərləri öz mahiyyətləri etibarilə azadlığa yaxınlaşan və azadlıqdan uzaqlaşdıran cığır və yolların təsviri, bu yollarda gözlənilməz döngələrin, periteriyaların, ziddiyyətlərin konkret və əyani inikasıdır”. (2, 53)

Emmanuel Muniyerin fikrincə, ekzistensialistlərin kökləri Sokrata, stoiklərə, Müqəddəs Avqustinə, Müqəddəs Benara qədər gedib çıxır. Bu cərəyanın təməlinə Blez Paskal, sonra Main de Biran, daha sonra isə Soren Kierkaqor durur. Kierkaqordan sonra ekzistensializm iki qola ayrılır: 1) Teistlər: Soren Kierkaqor, Karl Bart, Karl Yaspers, Maks Şeler, Landsberq, Anri Berqson, Qabriel Marsel, Berdyayev, Şestov və başqaları. 2) Ateistlər: Fridrex Nitşe, Martin Haydeger, Jan Pol Sartr Simone de Bovuar, Alber Kamü və başqaları. Kamü özünü heç vaxt ekzistensialist olaraq görmürdü. Lakin onun əsərləri xüsusilə “Yad” bunun tam əksini sübut edərək, özgələşmə məsələsinin özündə daşıyan ən sanballı əsərlər sırasına daxil edilir. (27)

Rocer Renio “Ekzistensializm barəsində dərslər” kitabında qeyd etmişdir ki, bu cərəyanın ilk izlərini İncildə və Tövratda görmək mümkündür. Həm teoloq, həm də filosof olaq Müqəddəs Avqustin tanrıya ünvanladığı “Özümü bilsəm, səni də biləcəm. Başqa nə var ki? Heç nə.”- sözləri öz mövcudluğu ilə özündən kənardakı bir varlığı açıqlamaq üçün bir cəhddir. Onun fikrincə, ekzistensializm İyoniyalı filosofların xəyali kosmoqoniyasına qarşı “Özünü tanı”- deyən Sokratdan, insanın varlığına, həyatına, ölümünə maraq göstərməyən Dekarta qarşı çıxan Paskaldan, Hegelin mütləq sisteminin əleyhinə abSoulyut ekzistensiyanı təklif edən Kierkaqordan başlayıb inkişaf edən xətdir.

(32) Məhz Müqəddəs Avqustinin yolunu tutanlar Teist, Nitsşenin “ölən” Allahına rəğbət bəsləyənlər isə Ateist ekzistensialistlərə aid edilirlər. Diqqət edilməlidir ki, idealist ekzistensializm sırf alman fəlsəfi məktəbinin davamıdır. Ateist ekzistensializm isə fransız məktəbindən ibarət idi.

Ekzistensial əsərlərdə əsas problem kimi insanın azadlığa yaxınlaşmaq və azadlıqdan uzaqlaşmaq cəhdləri, azadlıq uğrunda mübarizənin elə azadlığın özünün olması, bu mübarizədə insanların qarşılıqlarına çıxan müxtəlif maneələr, döngələr, ziddiyyətlər göstərilir. “Azadlıq əbədi, son nəfəsə qədər davam edən aramsız hərəkətdir. Azadlıq ekzistensialistlərin fikrincə, insanın özünə qayıtması nəticəsində öz mövcudluğunu dərk etməkdir. Azadlıq insan mövcudluğunun əsas şərti olsa da, onun mahiyyəti deyil, bu mahiyyətin mümkünlüyünün təminatçısıdır: insana öz mahiyyətini gerçəkləşdirməyə, təzahür etməyə imkan verən amildir.” (2, 54) Burada Sartrın deyimi aktuallaşır “insanın mahiyyəti onun azadlığında asılıdır.

Ekzistensializmin atalarından sayılan Sören Kierkaqor fərdi əsas götürərək, cəmiyyətə xor baxırdı. Onun fikrincə insan öz kimliyini, fərdiliyini, varlığını qorumaq üçün ilk vövbədə cəmiyyətdən uzaqlaşmalıdır. Fərdiyyətçilik ancaq tənhalıq, sızılma, qayğı və ümitsizlik içində yaranır, inkişaf edir və dərinləşir. Həmkarı kimi Marsel də insanın həyatının ictimailəşməsinə əsəbləşirdi. Sartr isə insanın etdikləri üçün cavabdeh olduğunu vurğulayırdı. “İnsan azad olduğu üçün etdiyi seçimlərdən məsuliyyət daşıyır. Ancaq ateist ekzistensial olan Sartr Tanrını qəbul etməməklə məsuliyyəti qədaha da artırır. Çünki Tanrının olmadığı dünyada bütün məsuliyyət insanın özünə aiddir. Buna görə də insan mövcudluğunun təməlini məcburiyyət deyil azdlıq təşkil edir. Azadlıq mümkün olandan gerçəyə dönüşmənin, ortaya çıxmanın əsas şərtidir. Bu şərt eyni zamanda mövcudluğun niyə insana məxsus olduğunu açıqlayır.” (6, 65)

“Molla Nəsrəddindən soruşurlar dünyanın mərkəzi haradır? O, tərəddüd etmədən cavab verir ki, mən haradayamsa, oradır. Buna çox vaxt adi bir məzhəkə kimi baxırlar. Amma Molla əslində min illərin böyük bir hikmətini ifadə edir. Ondan əvvəlmi, yoxsa

sonramı yunan filosofu Protaqor da «dünyanın mərkəzində insan dayanır», «hər şeyin meyarı insandır», – deyirdi. Mənsur Həllac da, Nəsimi də haqqı haradasa başqa yerdə yox, insanın özündə axtarırdı. Həqiqət sorağı ilə bütün dünyanı gəzib dolaşan insanlar, nəhayət, onun elə özlərində, mənəvi varlıqlarında olduğunu anlayırdılar.” (3, 342) S. Xəlilovun bu fikrini əsas götürərək deyə bilərik ki, bəşəriyyətin mərkəzində insan faktorunun dayanması onu daim öz mövcudluğunun mənası, əsl azadlığın anlamı, yaşamın mahiyyətini araşdırmağa sövq etmişdir. Lakin hələ XX əsrə qədər bu mövzular öz izahını dolğunluqla tapa bilməmişdi.

“Ekzistensiya” ifadəsini ilk dəfə istifadə edən Kierkeqor varlıq deyəndə bizim düşündüyümüz adi insanı deyil, bütün real həyat şəraitinin diqtələrindən arınmış müstəqil insanı nəzərdə tuturdu. Universitetdə oxuyarkən Hegelin fəlsəfəsi ilə tanış olmuş, din xadimi olmaq üçün kilsəyə getmiş, lakin qısa müddət sonra fikrindən dönmüşdür. Onun fikrincə, inanc subyektivdir, lakin kilsənin qayda-qanunları bu subyektivliyi, individuallığı məhv edir, o yalnız öz qanunlarını dikte edir. Kierkeqor yazır ki, insan öz mövcudluğunu unudub və yuxuya dalıb, onu bu rüyadan oyandırmaq lazımdır. Amma bu oyanışın nəticəsində insan qayğı və sıxıntı ilə tanış olacaq. Çünki öz boşluğunu dərk edəcək. Kierkeqor zaman anlayışına da öz prizmasından yanaşmışdır və zamanı iki hissəyə bölmüşdür: obyektiv zaman-bizim hal-hazırda yaşadığımız, təqvimlərlə ölçülən zamandır və subyektiv zaman-insanın mövcudluq, özünü başa düşdüyü anlar. İnsan həyatının əsl mənası mövcudluq anlarının çoxluğu ilə ölçülür. Kierkeqorun fikrincə, insanın mövcudluğu ilə tanrı arasındakı münasibət tamamilə subyektivdir, bu düşüncəsi ilə o, Hegelin sistemli idealizminə qarşı çıxırdı. Məhz fərdiyyətçilik fəlsəfəsi Haydegger, Yaspers, Sartr kimi mütfəkkirlərə təsir göstərmişdir.

“Azadlıq insana başqaları tərəfindən verilmir, o, insanın öz meyilidir, buna görə, kiminsə başqasının azadlığının sərhədləri ilə bağlı nəse diqtə etməyə mənəvi haqqı yoxdur.” (32) Bu gün bizim çox sevdiyimiz anlayış olan “azadlığın sərhədləri” ilə bağlı ekzsitensialistlər dəqiq bir istinad olmasa da, bu barədə hələlik ən dolğun fikri onlar

söyləmişlər. Ekzistensialistlər dövlətin şəxsiyyət azadlığındakı rolunu danmırdılar, əksinə onlar başqalarının azadlıqlarına qarşı yarana biləcək hər bir təhlükənin qarşısında əsas qoruyucu kimi dövləti görürdülər.

Alman ekzistensializminin görkəmli nümayəndəsi Martin Haydegger nasistlərin hakimiyyətə gəlməsindən sonra hakim partiyanın üzvi oldu. Bu onun həyatının ən böyük səhvi hesab olunur. Sonradan könüllü olaraq partiya üzvlüyündən imtina etsə də, Haydegger yaradıcılığına bu dövr damğa vurmuşdur. Haydegger ateist ekzistensialistlərin ən görkəmli nümayəndələrindən biri sayılır. Haydegger varlığı, yəni insanı göründüyü kimi dərk etməyi çalışırdı. Varlıq görünəndir, məhz bu səbəbdən Allah haqqında danışmaq absurddur. Haydegger insanı anlamağın əsas çıxış yolunu elə insanın özündə görürdü. Haydegger fəlsəfi yaradıcılığının özəlliyi ondadır ki, hər hansı bir məsələni izah edərkən özünəməxsus terminlərdən istifadə edirdi. İnsanın ekzistensiya məsələsində o insan əvəzinə “desein” sözündən istifadə edirdi. Çünki insan mövcuddur və o, bunun fərqiindədir. Haydeggerin fəlsəfəsinə əsaslanaraq, deyə bilərik ki, həyatın iki səviyyəsi vardır: 1) gündəlik həyat, 2) şüurlu həyat. İnsanın gündəlik həyatı Haydeggerə görə müxtəlif ictimai rolların oynanıldığı həyatdır. Lakin insan bu rasionallıqdan vaz keçməli özünü dərk etməyə təşəbbüs göstərməlidir. Çünki real həyat bu deyil. Kierkeqordada olan üçüncü mərhələ, yəni dini qat Haydegger fəlsəfəsinə tamamilə yad idi. Haydegger iddia edirdi ki, insan bu dünyada atılmış varlıqdır, bunun fərqiinə varan kimi onu qorxu hissi bürüyür və sıxıntı başlayır. Bu qorxu və sıxıntıdan isə heçlik doğur.(32) Haydegger həm də dil fəlsəfəçisi idi. O, dili “varlığın evi” hesab edirdi.

Digər alman ekzistensialisti Karl Yaspers də Haydeggerin ideliast azadlıq ideyalarını müdafiə edənlərdən biri olmuşdur. Ailəsinin təsiri ilə hüquq oxuyan, sonra yarıda qoyub tibb sahəsinə yönələn Yaspers fəlsəfə üzrə təhsil almamışdır. Psixologiyaya maraq göstərən Yaspers bu sahənin kamil bilicisinə çevrilmiş və mühazirələr oxumağa başlamışdır. Ekzistensializmin ən görkəmli nümayəndələrindən biri sayılsa da, psixologiya sahəsi üzrə mühazirələri hələ də aktuallığını qorumaqdadır. Karl

Yaspers sadəcə 40 yaşından sonra fəlsəfə ilə məşğul olmağa başlamışdır. Platon, Hegel, Şelling, Nitsşe kimi dahi filosoflardan təsirlənmişdir. Haydeggerdən fərqli olaraq Yaspers nasistlər tərəfindən sevilirdi, hətta onun “Fəlsəfə” kitabı Almaniyada qadağan olunmuşdu. Almaniyada qarşılaşdığı bu münasibətə görə ölkəsini tərk edərək İsviçərəyə köçmüş və burada fəlsəfə müəllimi kimi fəaliyyət göstərmişdir və siyasət fəlsəfəsi, din fəlsəfəsi ilə ekzistensializmin münasibətlərini müəyyənləşdirməyə çalışmışdır. Varlığın azadlıq ideyaları ilə möhkəm birliyini qəbul etsə də, azadlığın qarşısında vicdan etalonuna xüsusi diqqət yetirirdi. Vicdan olmadıqda insanların hansı fəlakətləri törədə biləcəyini nasistlərin hakimiyyətdə olduqları dövrlə müqayisə edirdi. Onun 1958-ci ildə çap etdirdiyi “Atom Bombası ilə İnsanlığın Gələcəyi” əsəri müasir dövrə və gələcəyə güzgü tutan ən önəmli proqnoz əsərlərdəndir.

Yaspers ekzistensiyasında vicdan əsas diqqət mərkəzindədir. O, insanın səbəb olduğu suçlar, günahlar, savaşlar, cəzalar və ölümlərə görə narahatlıq keçirməsini ayrıca tədqiq etməyin vacibliyini söyləyirdi. Yəni, ekzistensializmin dörd dahi isminin hər birinin fikirləri əslində bir-birindən fərqli idi. Hətta alman məktəbinin iki nümayəndəsi belə bir-birindən fərqli düşünürdü. Haydeggerdən fərqli olaraq, Yaspers Kantın fəlsəfəsini sevirdi və Kantçı düşüncəni varlığın öyrənilməsinə uyğunlaşdırmağa çalışırdı. Vicdan və insafın azadlıqla harmoniyasını Kant etikasına söykənərək izah etməyə çalışırdı. Yaspersdə ədalət heç də bərabərlik demək deyildi. O, hətta digər həmkarlarından fərqli olaraq kilsəni heç vaxt ayrı-seçkiliyə görə tənqid etməyib. Əksinə, Yaspers inanırdı ki, kilsə bütün orta əsrlər boyunca Avropada insanları bərabər görməyə çalışırdı, halbuki, insanlar bərabər yox, azad olmalı idilər, bu baxış özlüyündə əvəzsizdir, çünki nə Yaspersə qədər, nə də Yaspersdən sonra azadlıq və bərabərlik fərqli, antonim anlayışlar kimi qəbul edilmirdi. Yaspers idealist olduğuna görə, azad fərdin cism və azad ruhdan ibarət olduğuna inanır və insanın son nöqtə olaraq Tanrıya qovuşmağa can atdığına inanırdı. Burada Qərb Panteizmi və Şərq Hürufi ənənələrinin Yaspersə təsir göstərdiyini də qeyd etmək yerinə düşər.

Böyük filosof, yazıçı, azadlıq carçısı, sülh uğrunda mübariz, Nobel mükafatı laureatı Jan-Pol Sartrın Hegel, Husserl və Haydeggerin fenomenoloji təlimlərini davam etdirmiş və varlığın mənasını yeni aspektdən açıqlamağa çalışmışdır. F. Nitschenin təsiri altında Sartr, elə bil ki, “Allah öldükdən” sonrakı dünyanı araşdırmağa çalışırdı. “Dostyevski bir vaxt yazmışdır ki, “əgər Allah yoxdursa, deməli hər şey etmək olar”. Doğurdan da Allah yoxdursa, hər şey etmək olar, ona görə də insan ATILMIŞDIR, nə öz içində, nə özündən kənar da heç bir dayağı yoxdur. Hər şeydən əvvəl onun bəraəti yoxdur. Əgər doğurdan da, varlıq mahiyyətdən qabaqdırsa insan təbiətinə istinad etməklə heç nəyi anlamaq olmaz.” (1, 492)

Sartr özü öz təlimini və müasiri olan bir çox başqa filosofların, məsələn, Haydeggerin, Yaspersin, Marselin və s. təlimlərini ekzistensializm adlandırmışdır. Düzdür, həmin filosofların çoxu buna etiraz edərək özlərinin ekzistensialist olmadıqlarını bəyan etmişlər, lakin Sartrın qoyduğu bu ad vətəndaşlıq hüququ qazanmış və həmin filosoflar fəlsəfə tarixinə öz istəklərinin ziddinə olaraq, ekzistensialist kimi daxil olmuşlar. “İnsan şüurunun, Eqo-nun psixik və transendental mövcudluğu önə çəkilmiş, insanın hiss və həyəcanları, izzətləri, hissi yaşantıları mövcudluğun bilvasitə timsalı kimi şərh etmişdir. Ənənəvi rəşionalizm və metafizik ontologiyadan daha çox, subyektiv Mən mərkəzə çəkilmişdir.” (3, 12) Bununla yanaşı, Sartr mövcud fəlsəfi ənənələrə və təlimlərə də biganə qalmamışdır. Jan-Pol Sartrın əsas fəlsəfi əsəri olan “Varlıq və heçlik” monoqrafiyası 1943-cü ildə, o, əsirlikdən azad olunduqdan sonra işıq üzünə çıkmışdır. Sartrın belə bədbin fəlsəfi təlim yaratması heç də təəccüblü deyil. Birinci Dünya Müharibəsindən sonra bu təbii haldır. Hələ 30-cu illərdə o, öz elmi-fəlsəfi yaradıcılığını Husserl fenomenologiyasının davamçısı kimi başlamış və fenomenoloji psixologiya probleminə dair bir sıra sanballı əsərlər yazmışdır. 1936-cı ildə yazdığı “Təxəyyül” və “Transendental Eqo. Fenomenoloji təsvirin əsasları”, 1939-cu ildə yazdığı “Emosiyaların nəzəriyyəsinə dair oçerk” və s. bu kimi fəlsəfi tədqiqatlarında o, hələ fenomenologiya təlimi çərçivəsindən çıxmamışdı. O, öz ekzistensialist fəlsəfi

görüşlərini, elmi-nəzəri sistem halında şərh etməzdən əvvəl bədii yaradıcılığında obrazlı şəkildə ifadə etmiş, 1938-ci ildə özünün məşhur “Ürəkbulanma” romanını yazmışdır. Bu roman ekzistensialist fəlsəfi düşüncənin parlaq bədii ifadəsi sayılır.

Jan-Pol Sartrın fəlsəfəsi Husserl fenomenologiyası üzərində qurulmuşdur ki, onun da mərkəzində “şüurun intensiallığı” ideyası dayanıb. Lakin Sartr bu məsələdə dayanmaqdan daha çox onu başqa müstəviyə keçirir. Belə ki, burada əsas məqsəd “hər hansı bir predmetin seyri zamanı əldə olunan fikri obraz – fenomenlə o predmetin özü arasında, yaxud fenomenlə varlıq arasında münasibəti aydınlaşdırmaqdan daha çox, insanın özünün başqa insanlar tərəfindən seyr obyektinə çevrilməsi, yəni onun özünün də bir fenomen kimi nəzərdən keçirilməsidir.” (3, 345)

Sartra görə konflikt – başqası üçün varlığın ilkin mənasıdır. Birləşməyə çalışan iki tərəfdən hər biri qarşı tərəfi özündə əritməyə çalışır. Başqasına malik olmaq ilk növbədə baxışlardan başlanır. Biri özünü başqasının nəzərləri altında hiss edir. Başqası mənim mövcudluğumun sirinə sahib olur. O məni özündə varlıqdan çıxararaq özü üçün varlıq edir və bununla da Mən-ə sahib olur. İnsan özünün başqası tərəfindən aşkarlanmış varlığını özünə qaytarmaq istəyir. Bu mübarizə başqasını özündə əritmək və bununla da özünü-özünə qaytarmaq formasında həyata keçir. Sartr qeyd edir ki, məhəbbət ilk növbədə başqasının azadlığına yiyələnməkdir. Həm də hökmlə, qorxu gücünə yox, məhz azad şəkildə. Belə ki, başqasının azadlığı zorla əlindən alındıqda, bu azadlığa məhz azadlıq olaraq yiyələnmək mümkün olmur. Alınmış və ya məhdudlaşdırılmış azadlıq daha azadlıq deyil. Sevənin iddiası böyükdür. O qarşı tərəfin azadlığını onu zərrə qədər məhdudlaşdırmadan mənimsəmək istəyir. Bu, əslində o deməkdir ki, sevən qarşı tərəfin sevgisinə nail olmaq istəyir. Bu cür deyiliş çox gözəl səslənir. Lakin bu situasiya birinin azadlığının qarşı tərəfin azadlığında əridilməsi kimi də dəyərləndirilə bilər. Sartra görə, azadlıq ilk növbədə insanın yaradıcı fəallığından ibarətdir. Bu fikrin “özündə varlıq” və “özü üçün varlıq” ideyaları ilə, onların əlaqələndirilməsində insanın rolu ilə bağlılığı çox mürəkkəb və dumanlı görünür. Əgər varlığın öz siması olsa idi insan tam azad ola

bilməzdi, çünki o, irəlicədən müəyyənləşmiş forma və strukturlarla hesablaşmaq məcburiyyətində qalar. Və dünyada baş verənlərə görə məsuliyyət də ancaq insana düşməzdi. Onda insanın ilk vəzifəsi varlığın simasını dərk etmək və özünü ona uyğunlaşdırmaq olardı. Təsadüfi deyildir ki, Hegel azadlığı zərurətin dərk olunmasında görürdü. Zərurət isə insandan asılı olmadığından onun azadlıq meydanı istər-istəməz xeyli dərəcədə məhdud olur. İnsan ancaq boş qalan yerlərdə, ilkin zərurətlə, təbii qanunauyğunluqla təyin olunmamış sahələrdə özünü azad hiss edə bilər və öz yaradıcılığı ilə bu boşluğu da qismən məhdudlaşdırmış olar. Bu yaxınlaşmaya görə hər bir insanın azadlığı əvvəlcə təbiət, sonra isə cəmiyyət, onun sayəsində ikinci təbiət, ictimai mühit və nəhayət, digər fərdlər tərəfindən məhdudlaşdırılır. Sartr təliminə görə isə, insanın yaradıcı fəaliyyəti üçün heç bir məhdudlaşdırıcı amil yoxdur. Bununla belə, yeniliklə hər bir görüş maraqlı və heyvətlə yanaşı, həm də qorxu hissi yaradır. Görünür, buna görədir ki, hakim paradigmanın həddlərini keçərək tamamilə yeni düşüncə və duyum bölgəsinə qədəm qoymaq sadəcə yaradıcılıq aktı olmayıb, həm də bir cəsarət tələb edir. Qorxu hissi azadlıqdan törəyir. İnsan öz azadlıq dərəcəsinin çoxluğundan qorxur. Başqa sözlə, azadlıq artdıqca, məsuliyyət də artır. Lakin məsuliyyət hissi hələ qorxu deyil, sadəcə qorxunun yaranması üçün əsas zəmindir. Heç bir azadlığı olmayan adam, heç nə üçün məsuliyyət daşımır. Bir tərəfdən, azadlıq üçün çarpışmaq, digər tərəfdən, əldə edilən azadlıqdan başı gicəllənmək və qorxmaq. Azadlığı olmayan insanın seçim şansı yoxdur. Onun üçün fəaliyyət yolunu başqaları seçir və əslində o öz həyatını yaşamır, başqalarının həyatının realizasiyasında vasitəyə çevrilir. Azad insan isə özü seçim etməlidir. Ancaq azad insan özü olur!

Sartrın “Ürək bulanması” baş qəhrəman Rokentenin gündəlik həyatını təsvir etməklə onun getdikcə həyatla, cəmiyyətlə və təbiətlə bağlı bilinən “həqiqət” lərdən xilas olması, bir fərd kimi, şəxsiyyət kimi özünü tapmağa səy göstərməsi, qarşılaşdığı həyat təcrübələrinin onun ürəyini bulandırması, həyatını alt-üst etməsi ədəbiyyatda yeni hadisə idi. Lakin sonda Sartrın pozitivist ekzistensializminə şahid oluruq: “Təbiətin, əşyalaşmış

insanların və fərdlərarası münasibətlərin doğurduğu total ürək bulanması qarşısında geri çəkilən, tam, qarşısı alınmaz divanəliyə yuvarlanmaq təhlükəsi ilə üz-üzə gələn Rokanten, nəhayət, ayaq saxlayaraq dünyanı özgələşdirmək meyllərinə müqavimət göstərir”. Əsərin sonu baş qəhrəmanın gələcək taleyindən oxucuya heç bir məlumat vermir. “Ürək bulanması” romanının çapından 1 il sonra Sartr “Divar” adlı novellalar toplusunu çap etdirir. Bu kitabda yer alan hadisələr sanki Rokantenin gələcək taleyinin ola biləcək variantlarını oxucuya danışır.

Sartrın “Ekzistensializm Humanizmdir” (Existentialism is a Humanism) fəlsəfi kitabında ekzistensializmin aparıcı kateqoriyaları “azadlıq” və “özgələşmə”dir. Onun fəlsəfi baxışlarında bu iki kateqoriya tamamilə yeni məna kəsb edir. Q. Quliyevin sözləri ilə desək: “ “Azadlıq” anlayışı konkretləşir, situativ xarakter alır, “özgələşmə” indi insanı azad edən kateqoriya deyil, onun azadlığı yolunda maneədir”. (2, 54)

Ekzistensialistlər hər bir insanı azad dünya kimi görürdülər. Maddi dəyərlərə ifrat bağlılığın insanları öz mahiyyətindən uzaqlaşdırdığına inanırdılar. “İnsanlar bir-birini sevmir, ancaq pul və şöhrət var, sevgi yoxdur, seks var, sülh yoxdur, savaşlar var.” Ekzistensializmi siyasi platformada daha çox solçuların müdafiə etməsinin səbəbini də burada axtarmaq lazımdır. Beləliklə, ekzistensializm insanın azadlıq haqqında baxışlara olan təbii ehtiyacından formalaşaraq “insan azadlıqdan başqa bir şey deyildir”, və ya “azadlığın ali nöqtəsi insandır” tezislərini qlobal şüura bəxş etdi.

Ekzistensialist olduğunu qəbul etməsə belə, əsərlərində əks etdirən ən məşhur fransız yazarlardan biri də Albert Kamyü olmuşdur. Kamyü bütün yaradıcılığında ana xətt kimi izlənən “dünyanın absurd olması” ideyasını ilk dəfə “Astarı və üzü” adlı əsərində ifadə edib. Bir il sonra, 1938-ci ildə isə “Kaliqula” adlı məşhur pyesində absurd həyata qarşı üsyandan bəhs edir. “Cumhuriyyətçi Əlcəzair” adlı qəzetdə Fransanın müstəmləkəçi siyasətinə qarşı davamlı yazdığı məqalələrə görə Əlcəzairdən qovulur. 1942-ci çap olunan məşhur romanı “Yad” işğal altında Fransada gözlənilməz şəkildə populyarlaşır. Romanda məkan Əlcəzairdi, personaj isə cəmiyyətlə və cəmiyyətin

dəyərləri ilə toqquşaraq cinayət törədən Mersodur. Merso adı (fransızca Mersault) ölüm, qatil sözüylə eyni kökdəndir). Müharibənin gətirdiyi mənəvi çöküşlə bütün dəyərlərini itirmiş Merso cəmiyyətə uyğunlaşa bilməyən bir anti-qəhrəmandır. Kamyü bu romanda o nəticəyə gəlir ki, tale anlayışı absurddur, heç bir şey bizim istəyimizlə baş vermir. Amma Kamyü heç vaxt pessimist deyil, o həyatı və qədəri absurd hesab etsə də, heç vaxt intiharı məsləhət görmür, həmişə deyir ki, absurda qarşı mübarizə aparmaq lazımdır. “Kamyünün anti-qəhrəmanı Kafkanın “Məhkəmə”indəki K. kimi hər şeyi olduğu tək qəbul edən, özünü müdafiə etmək ehtiyacı belə hiss etməyən özgələmiş fərddir.” (32)

Ümumiyyətlə, Kamyünü digər ekzistensialistlərdən fərqləndirən əsas cəhət cəmiyyətin absurdluğunu qəbul etsə də, heç vaxt pessimistliyə qapılmır, fərdin daim özünüinkışafda olmasını, həyatla mübarizə aparmağını, cəmiyyət içindəki fərdin daim əxlaqlı olmasını istəyirdi. İnsanlara absurda qarşı çıxaraq intiharı deyil, mübarizəni seçməyi tövsiyyə edirdi.

1951-ci ildə Kamyü “Üsyan edən insan” adlı kitabında insanın azadlığını məhdudlaşdıran bütün ideologiyalara meydan oxuyur. Faşizmdən Marksizmə qədər bütün ideologiyaları kəskin tənqid edən Kamyünün bu kitabından sonra Sartrla arası dəyir, çünki o illərdə Sartr ekzistensializmlə marksizmlə sintez etmək istəyirdi. Kamyü avtomobil qəzasından ölməmişdən üç il öncə, 1957-ci ildə “öz əsrindəki insanların vicdan narahatlıqlarını aydın şəkildə ifadə etdiyi üçün” Nobel üzrə ədəbiyyat mükafatına layiq görülmüşdü.

Ekzistensializmi ən mükəmməl halı ilə Qorxmaz Quliyevin aşağıdakı sətirləri ilə tam məğzini anlamaq bilərik. “Ekzistensialist dünyaduyum tərzinin, insan konsepsiyasının mahiyyətini açıqlayan müddəaların nüvəsi, kvintessensiyası insanın qeyd-şərtsiz azadlığıdır. Onlar azadlığı bu və ya digər tərəfdən işıqlandırmağa, izah etməyə xidmət edirlər... Azadlıq əbədi, son nəfəsə qədər davam edən aramsız hərəkətdir. Ekzistensialist əsərlərin qəhrəmanları mütləq azadlığa qovuşa bilmirlər, azadlıq onlar üçün azadlığa

gedən yolun özüdür. Azadlıq qazanılan nəticə deyil, onu əldə etmək üçün insanın göstərdiyi cəhddir.” (2, 53)

1.2 XX əsrin 40-50-ci illərində yəhudi-amerikan nəsri.

İkinci Dünya müharibəsi öz dəhşəti ilə bütün dünyanı bürürmüşdür. Bu dəhşətdən öz payını alan xalqlardan birincisi elə yəhudilər idi. Nasistlər 1933-cü ildə hakimiyyətə gəldikdə yəhudilər Avropanın hər ölkəsində yaşayırdılar. Dünya Müharibəsi ərəfəsində almanlar tərəfindən işğal edilən ölkələrdə təxminən 9 milyon yəhudi yaşayırdı. Müharibəyə qədərki dövrdə yəhudilərin ən çox məskunlaşdıqları ərazilər Polşa, Sovetlər birliyi, Macarıstan və Rumınyaya olmaqla şərq Avropa idi. Onlar ibrani və alman dilini özündə birləşdirən idiş dilindən istifadə edirdilər. Yəhudilər yaşadığı ərazilərdə hər işlə məşğul olurdular, bəzi ailələr çox zəngin, bəziləri isə kasıb idilər. Bütün bu müxtəlifliklərinə baxmayaraq 1930-cu illərdə nasistlərin hakimiyyəti ilə onlar potensial qurbana çevrildilər, müharibədən sonra Avropada yaşayan yəhudilərdən üçdə ikisi artıq məhv edilmişdir. (36) Varlı yəhudilər və müharibədə qəhrəmancasına vuruşanlar Amerikaya köçərək burada, xüsusilə də, Nyu Yorkda məskunlaşdılar. Onlar Amerika cəmiyyətinin bütün sahələrində özlərini göstərməyə, yeni həyat qurmağa çalışırdılar. Amerikada yəhudilərin adaptasiyasını sürətləndirən başlıca amillərdən biri 40-50-ci illərdə sənətkarların xüsusi təşəbbüsü ilə yazılan əsərlər idi. (37)

Müharibədən əvvəl və sonra da Anti-Semitizm daim yəhudi xalqını narahat etmişdir. Düzdür onlara qarşı ən böyük haqsızlıq, vəhşilik Hitler Almaniyası tərəfindən edilsə də, yəhudilər daim qatı xristianlar və başqa məzhəb sahibləri tərəfindən sıxışdırılmışlar. Müharibə dövründə törədilən Holokast bir xalqın genosidinə bərabərdir. “Anna Frankın gündəliyi” romanı ilə Holokast yəhudi yazarların əsas mövzularından birinə çevrildi. bundan əvvəl bu dəhşət haqqında sanki yazmğa çətinlik çəkirdi. “anna

Frankın Gündəliyi” romanı bu səssizliyi pozdu. 1961-ci ildə isə Nazi Generalın televiziyadakı çıxışı Holakastın dünya arenasına çıxarılmasına vəsilə oldu. Holakast mövzusunun işləyən romanşılar arasında da dilenmə mövcud idi. Birincilər bu müsibətdən xilas olmağa nail olmuş, lakin onun canlı şahidləri olan yəhudi yazarlar, digərləri isə birbaşa hadisəyə şahidlik etməyən yəhudi yazarlar idilər. (35)

Yəhudilərin əksər məskunlaşdığı yerlərdə fərqli özəlliklərə sahib olan yeni “törəmə mədəniyyət” yaranmışdır. (25) Məsələn, etnik yəhudilər XIX əsrin sonunda Viyanada ədəbiyyat və sənət sahəsində böyük uğurlar qazanmışdılar. Əlli il sonra isə Nyu-Yorkda və Los Ancelesdə tamamilə yeni, özlərinəməxsus incəsənət yaratmağa nail oldular. Bu sənətkarlar adətən dindar olmayan yəhudilər olub, sərgilədikləri yəhudi mədəniyyəti içərisində yaşadıkları cəmiyyətin əsas dəyər və xüsusiyyətlərini daşıyırdılar. Yəhudi amerikan ədəbiyyatı köçəri yəhudi xalqının ehtirasla öz vətənlərini axtaran xəyalları və istəkləri haqqında bəhs edirdi. Onlar qürbət eldə yaşadıkları xatirə və təcrübələri müasir oxucuyla paylaşdırlar. Lakin yeni nəsil yəhudi yazarlar öz atalarından fərqlənirdilər. Buna görə də ata ilə oğul, keçmiş ilə gələcək, din ilə azadlıq arasında müəyyən mənada təzad yaranırdı.

1654-cü ildən etibarın Yəhudilərin Amerikaya gəlməyi daha da sıxlaşmışdır. Yəhudilər Amerikaya qruplar şəklində İspaniyadan və Portuqaliyadan köç etmişdir. Lakin buna baxmayaraq, yəhudilər Amerikada yalnız XIX əsrdən sonra söz sahibi ola bilmişdilər. Bu dövrdə “arzular ölkəsi”nə təxminən 2.5 milyon yəhudi yerləşmişdir, bu da Amerika əhalisinin 2 faizini təşkil edir. Yəhudilər multi-etnik xüsusiyyətləri ilə Amerikaya öz baxış bucaqlarını, dünyagörüşlərini gətirmişdilər. Amerikada məskunlaşan yəhudilər özləri 3 qrupa bölünürlər. Bunlar birincilər əsl yəhudilər: özləri və ya ailələri qatı yəhudi olan və İudaizm inancına sahib, ikincilər yəhudi kimi doğulub böyüyən, lakin başqa məzhəbə sahib olanlar, üçüncü qrupa isə əslində yəhudi olmayıb sonradan yəhudilərə qoşulan və ya yəhudi olan biri ilə ailə həyatı quranlardır. Bu bölünmələr Amerika cəmiyyətinin yəhudi qolunun formalaşmasında önəmli rol

oynamışdır. Çünki əsl yəhudilərlə digərləri arasında daim fikir ayrılığı mövcud olmuşdur. Atalar övladlarını anlamağa çətinlik çəkmişlər. Yeni ilə köhnə arasında mübarizə burada özünü bariz şəkildə göstərmişdir.

XIX əsrə qədər yəhudilərin ədəbi dili İdiş dili olmuşdur. Tövrat, yəhudi qayda və qanunları, el adət-ənənələri, xalq ədəbiyyatına məxsus olan ədəbi nümunələr İdiş dilində yazılmışdır. Yəhudi xalqının tarixi və ənənələri yəhudi cəmiyyətinin əsas dayağıdır. İdiş dili yəhudi xalqının bütün tarixini özündə daşıyan önəmli hadisədir. Şərqi Avropada (Rusiya, Latviya, Litva, Slovakiya, Polşa və b.) yaşayan yəhudilər artıq 1000 ildən çoxdur ki, İdiş dilini gündəlik dilləri olaraq istifadə edirlər. İdiş dili Holokastın qurbanlarının dilidir. (32)

Əgər yəhudi cəmiyyətindən danışarsa, yəhudilərin təhsilə ayırdığı diqqəti nəzərdən qaçıрмаq olmaz. Onlar dünyaya uyğunlaşmaq üçün deyil, dünyanı özlərinə uyğunlaşdırmaq üçün elm sahibi olur, özlərini inkişaf etdirirlər. Müqəddəs kitab olan Tövrat da yəhudilərdən məhz təhsilli olmağı tələb edir.

Yəhudi-amerikan ədəbiyyatının tarixi XIX əsrin ortalarından başlayır. Amerikada yeni olmağına baxmayaraq tez bir zamanda yəhudilər özlərini ədəbiyyat sahəsində də başqa sahələrdə olduğu kimi düha olduqlarını isbat etdilər. 40-cı illərin Nyu York intellektualları birbaşa ondan sonrakılara təsir etmişdir. Geniş tarixi, görkəmli ədibləri olan bu ədəbiyyatın bir dövrü-qızıl üçlüyün hakim kəsildiyi 1940-1950-ci illər daha məhsuldar sayıla bilər. Yeni nəsəl yəhudi ədəbiyyatının əsas xüsusiyyətlərindən biri onun məhz İdiş dilində deyil, yəhudilərin yeni məskunlaşdıqları ərazilərə uyğunlaşaraq ingilis və başqa Avropa dillərində yazmaları idi. Bu amil sonrakı mərhələdə yəhudi ədəbiyyatının inkişafına birbaşa təsir göstərmişdir. Yəhudilərin soyqırımını bir növ İdiş dilində olan ədəbiyyatı da məhv etmişdir. (16, 5)

1945-1965-ci illərdə yəhudilərin Amerikadakı aktivliyi demək olar ki, bütün Amerika ədəbiyyatına sahiblənmişdir. Yəhudilərin Amerikada çap etdirdikləri Partisan

Review and Commentary jurnalı yəhudi ədəbiyyatının tanınmasına vəsilə olmuşdur. II Dünya Müharibəsindən əvvəl Abraham Kahan, Anzay Yezirşka, Mayk Qold, Daniyel Fuş, Bihrman kimi yazarlar daha ənənəvi, yəhudi xalqının gündəlik həyatından bəhs edən əsərlər yazmağa üstünlük vermişdilər. lakin 1944-cü ildə Soul Bellounun “Sallanan adam” romanı ilə demək olar ki, bütün yəhudi ədəbiyyatı öz səmtini dəyişdi. 45-65-ci illərdə Bernard Malamud, İsak Rozenfeld, Norman Mayler, Meyer Levin, Delmor Şvartz, Pol Gudman və Lionel Trilling kimi yazıçılar insanın əsl hissələrini, ekzistensial ruhunu əks etdirən əsərlər yazmağa başladılar. Təsadüfi deyil ki, bu dövr məhz yəhudi ədəbiyyatının İntibahı adlanır.

40-50-ci illərin yəhudi ədəbiyyatının qızıl üçlüyü Bernard Malamud, İsaak Başeviç Zinger, Soul Bellou Amerika ədəbiyyatında önəmli rol oynayır. (36) Bəzi mənbələrdə Zingerin əvəzinə bu üçlüyə Filip Rotu daxil edirlər. (16) Hətta onu Amerika ədəbiyyatının “yaşayan əfsanəsi” adlandırırlar. Səbəb isə Zingerin ingilis dilində deyil, İdiş dilində yazdığı idi. Roman janrı bu yazıçılara öz fikirlərini ifadə etmək üçün bir nömrəli vasitə idi. Yaradıcılıqları əsrin ortalarına təsadüf edilən bu yazarlar ədəbiyyatda öz ciddiliyi, bacarıqları, intellektuallığı ilə başqalarından fərqlənirdilər. Onlar Amerika və Avropa ədəbiyyatının əsas xüsusiyyətlərini birləşdirməklə dünya ədəbiyyatına böyük töhvə vermişlər. Dünya ədəbiyyatına verdikləri bu özəlliklər onların ədəbiyyat tarixinə “elit” yazarlar kimi həkk olunmasına vəsilə oldu.

Yəhudi ədəbiyyatının Amerikada yaranması və ikili xüsusiyyət daşması bu ədəbiyyatı nə qədər Amerikaya aid etsək də, onun Amerika ədəbiyyatından özgələşməsinin və ayrı məcrada inkişaf etməsinə dəlalət verir. Çoxşaxəli, multikultural Amerika ədəbiyyatı ilə mühafizəkar yəhudi ədəbiyyatını tam şəkildə özündə əridə bilmir.

Qızıl üçlüklə yanaşı dövrün bir sıra məşhur yəhudi yazarlarının sıralarına Leon Uris, Herman Vuk, Haim Potok kimi sənətkarlar daxil idi. Onların əsas hədəf nöqtəsi

Holokast, yəhudilər beynəlxalq arenada müdafiəsi, İsrailin “dünyaya gəlməsi”, modern cəmiyyətdə qarşılaşdıqları çətinliklər və s. olmuşdur. Bu yazarların işləri, xüsusilə, Leon Urisin “Köç” əsəri İsrailin pozitiv təsvirini verdiyi üçün Amerika ədəbi mühitində diqqət mərkəzində olmuşdur. Herman Vokun ikinci dünya müharibəsinə həsr etdiyi “Müharibə küləyi” və “Müharibə və Xatirələr” müharibənin yəhudi qəhrəmanlarından bəhs edirdi. Ədibin “Ümid” və “Qələbə” romanları da yəhudilərin dramatik qəhrəmanlıqlarından bəhs edən əsas əsərlərdəndir. Amerikanın digər sionist yazarları sıralarına Alfred Koppel “34 Şərq”, Piter Abraham “Yanğının dili”, Levis Orde “Munix”, Haim Zeldis “Qadağan olunmuş sevgi” və başqalarını aid etmək olar. (12, 31)

50-ci illərin məşhur qızıl üçlüyünün yazarlarından biri Bernard Malamud əsərlərində əsas xətt kimi həyatda qarşılaşdığı müxtəlif situasiyalar qarşısında əzab çəkən insanın təsviri, antisemitizm, azadlıq və başqa problemləri işləmişdir. Onun yaradıcılığı dünya ədəbiyyatında aktual olan əsas mövzularla zəngindir. Buna görə də Malamud yaradıcılığında iki istiqaməti izləmək mümkündür, bunlardan birincisi tam yəhudi ənənələri ilə sıx bağlı olan, ikincisi isə yəhudi adətlərindən tamamilə kənar olan əsərlərdir. Malamudun əsərlərinin əsas qəhrəmanlarını yəhudilər təşkil edir, belə ki, müasirləri arasında o Amerika yəhudilərinin həyatını bədii şəkildə təsvir edən ən yaxşı yazıçı sayılır. Malamudun geniş və görkəmli yaradıcılığı kiçik hekayələrlə başlamışdır. Malamud ilk romanı olan “Fitri istedad” fantaziyalarla reallığın vəhdətindən ibərətdir və 1952-ci ildə çap olunmuşdur. Bundan sonrakı romanlarında əsasən yəhudi ailələrinin həyat uğrunda mübarizəsini əks etdirən mövzular işləmişdir. Bir-birinin ardınca yazdığı “Köməkçi”, “Yeni həyat”, “Fəhlə”, “Fidelmanın tabloları”, “Sakinlər” romanlarında Amerikada yaşayan yəhudilərin ağır mənəvi və maddi həyatından söhbət açmışdır. Məşhur hekayələr toplularına “Şehirli kiçik çəllək”, “Əvvəlcə yaramazlar”, “Rembranın şlyapası” və başqa kitabları daxildir. (18, 14)

Bütün dünyaya səpələnmiş yəhudilərin əsas qayəsi yaşadıkları ərazilərdə milli kimliklərini qorumaq idi. Özünəməxsusluqlarını qorumaqla yanaşı yaşadıkları cəmiyyətin, mədəniyyətin bir tərkib hissəsinə çevrilmək və qaynayıb-qarışmaq yəhudilər üçün mütləq idi. Müharibə insanları dərin bir boşluğa atdı. Müharibənin caynaqlarından qurtulan insanlar mənasız dünyada özlərinə ev axtarmaq, yuva qurmaq istəyirdilər. Malamudun “Sakinlər” romanı həmin insanların yaşadıkları hisslər, üzləşdiyi problemlər üzərində qurulmuşdur. Romanın əsas qəhrəmanları zənci Villi Spermint və yəhudi olan Harri Lesserdir. Fərqli milli mənsubiyyətə malik olsalar da, onlar arasındakı konflikt bu zəmində deyil. Onlar bir evin sakinləridirlər. Burada ev simvolik olaraq dünyanı təmsil edir. Dünya bizim evimizdir. Biz bütün hisslərimizi, ağrı-acımızı, sevincimizi məhz onunla bölüşür, onunla birlikdə yaşayırıq. Romanda həmçinin Amerikada yaşayan milli azlıqların yaşamı təsvir olunur. Spermint Amerikada yaşayan zəncidir, Lesser isə yəhudidir. Vətənlərindən uzaq olan bu iki şəxsin məcburi evi Amerikadır, onlar burada yaşamağa və xoşbəxt olmağa məhkumdurlar.

Malamudun bu romanında Amerikanı bütün dünyaya bənzədib. Amerika bütün dünya sakinlərinin evidir- mövzusu romanda öz əksini tapmışdır. Amerika romanda ayrıca bir obraz kimi yazıçı tərəfindən işlənmişdir. Təsadüfi deyil ki məhz evdə hegemonluq uğrunda Villi və Lesser arasında mübarizə gedir. Onların ən böyük qorxuları evsiz qalmaq- vətənsiz, yurdsuz, AMERİKASIZ qalmaqdır. Onların bütün həyatı məhz bu evlə bağlı idi. Harri öz kitabının bitməyini məhz bu evlə əlaqələndirirdi, bu evdən çıxsa, kitabı yarımçıq qalacaq və həyatı məhv olacaq. Yazıçı olmaq üçün doğulan Harri üçün bu ölümdən daha betər idi. Kitabını bitirdikdən sonra onun həyatı heçə dönəcəkdir. Harridən fərqli olaraq, Villinin bütün həyatı məhz bu evlə bağlı deyil. O, müxtəlif yerlərdə yaşamağa alışsa da, özünü yalnız “ev”də rahat hiss edir. Burada o, öz xalqının dərin faciəsi, zəncilərin əsas problemləri, istək və arzuları barədə sərbəst şəkildə yaza bilir. Bu nüansa diqqət yetirsək, görürük ki, əslində

rahat şəkildə yazmaq dedikdə yazıçı məhz Amerikada vətəndaşların söz və şəxsiyyət azadlıqlarına eyham vurur. Lakin bu üstünlüklərinə baxmayaraq, Amerikada yaşayan hər bir milli azlıq öz hakimiyyətini, hegemonluğunu qurmaq üçün mübarizə aparır və bir-biriləri ilə yaxşı münasibətdə olmağa səy göstərmirlər.

Yəhudilərin qarşılarında duran ən ümdə məsələ yəhudi identifikasiyasını, yəhudi kimliyini qorumaq məsələsi idi. Bir yəhudi harada və hansı şəraitdə yaşamağından asılı olmayaraq, onun öz kimliyini qoruyan dəyərləri var. Bu dəyərlər yəhudi kimliyini formalaşdıran ən əsas xüsusiyyətlərdir. Yəhudilər tarixən daim öz kimliklərini, dəyərlərini itirmək qorxusu ilə yaşamışlar. Buna görə də yəhudilər hər zaman öz identikliklərini qorumaq, başqa xalqların arasında itib batmamaq üçün mübarizə aparmağa məcbur olmuşlar. Məhz bu səbəbdən Malamud və başqa yəhudi yazarlar bu nüansa xüsusi diqqət yetirməyə çalışmışlar.

Romançının digər məşhur romanlarından biri də “Köməkçi” dir. Burada öz yəhudi kimliyindən uzaqlaşan müasir həyat tərzinə uyğunlaşan obrazlarla qarşılaşırıq. Romanın əsas süjetini yeni ilə köhnə, qoca ilə cavan, müasirlik ilə mühafizəkarlığın mübarizəsi əhatə edir. Burada yaşlı yəhudi Morris Boberlə gənc italyan Frenk Alpayn arasındakı münasibətlər öz əksini tapmışdır. Malamudun əsərlərinin qəhrəmaları əsasən iqtisadi və sosial status cəhətdən kiçik insanlardır. Yoxsul insanları təsvir etməklə insanların əsl ekzistensial problemlərini açıqlamağa çalışmışdır.

Malamud peşəkar romançı olmaqla yanaşı, həm də hekayə ustasıdır. Hekayələrində qeyri-adi simvollarından istifadə etməsi ilə fərqlənirdi. Onun yazıları eyni üslubda, eyni mövzuda deyil. Məsələn, bir romanda Nyu Yorkun kasıb məhəlləsindən adi fəhlədən danışdığı halda, başqa romanında universitet həyatından bəhs edir. Yuxarıda göstərilən səbəblərə görə Malamud XIX-XX əsr klassik Amerika ədəbiyyatında özünəməxsus yeri tutur. Onun əsərləri eyni zamanda tarixi hadisə kimi qiymətləndirilir. Malamud qeyd edir ki, Vətən oradır ki, orada sənin hüquqların qorunur və sən yaxşı insansan. Lakin yəhudi qanunlarına əsaslanaraq deyə bilərik ki,

hər bir yəhudi ömründə bir dəfə də olsa İsrailə səyahət etməlidir. Bu səyahət yəhudilərin gələcək nəsilləri düzgün tərbiyə etməkləri üçün vacibdir. Yəhudilərin digər əsas qanunlarından biri isə başqa millətdən olan insanları özlərinə çox yaxın buraxmamasıdır. Bu motiv Malamud yaradıcılığında öz əksini tapmışdır. Malamud öz əsərlərini ingilis dilində yazmağına baxmayaraq bütün yaradıcılığı boyu yəhudi qanunlarına, adət-ənənələrinə uyğun yazıb yaratmışdır. Lakin buna baxmayaraq onun yaradıcılığını yalnız bir milli çərçivəyə salmaq qeyri mümkündür, mövzularının qloballığı ilə daim diqqət mərkəzindədir.

Amerikada yaşayan yəhudi əsilli yazıçılarından biri də İsaak Basaviç Zingerdir. O, öz uşaqlığını Birinci Dünya Müharibəsindən əvvəlki və müharibə dövründə Varşavanın yəhudi kvartalında keçirmişdir. Uşaqlıq xatirələrini “Atamın məhkəməsi” (In My Father’s Court) kitabında birləşdirmişdir, bu kitab illuziyalardan tamamilə azad, qəmgin yumor hissi ilə zəngindir. Onun uşaqlığındakı Polşa ikinci dünya müharibəsində tamamilə özgələşmişdir, yəhudilərin tarixinə qara hərflərlə yazılan bu illər Zingerin yaradıcılığının istiqamətini də dəyişmişdir. Baş verən hadisələr Zingerin bir insan və sənətkar kimi təxəyyül və ilhamına birbaşa təsir göstərmişdir. Zinger mühacir həyatında şərq Avropa yəhudilərinin acınacaqlı həyatını yaşamaqla qalmamış, bunları ustalıqla yazıya almışdır. Onun dili sadə yəhudi xalqının dili olan İdiş dili idi, anaların uşaqlarına laylalar oxuduqları, bütün yəhudi xalqının keçmişini, mənəviyyatını, adətlərini, ənənələrini, dünyagörüşünü özündə daşıyan dil.

Zingerin atası Rabbi (yəhudi din xadimi) idi. Anası da rabbi ailəsindən gəlmişdir. Şərqi Avropada olan Hasidizm bir növ Talmud doktorinası və insani hisslərin daha üstün olduğu insanların öz təcrübəsinin qarışığı idi. Buna görə də Zingerin əsərləri nə qədər yəhudi ruhu daşısa da, hər zaman bəşəri insanı hislərindən kənarında deyildir. Bu əsərlər özündə nifrət və sevgi, kobudluq və zəriflik hislərinin balansını mükəmməl şəkildə birləşdirir.

Zingerin əsərlərinin mükəmməlliyi onun çox erkən yaşlarda mütaliyəyə başlanması ilə əlaqədardır. Onun sevdiyi ədiblər sıralarına F.Dostoyevski, İ.Turgenev, L.Tolstoy, G.Mopassan, A.Çexovu aid etmək olar. Onun maraq dairəsini həmçinin Spinoza, A.Şopenhauer, O.Veyninger kimi filosofların fəlsəfi əsərləri əhatə edirdi.

Zingerin fərqli dini mövqeyi onu həmkarlarından fərqləndirən əsas cəhətlərdən sayılır. Valideynlərinin dindar olmağına baxmayaraq Zinger nə tamamilə köklərindən qopmuş, yaşadığı mühitdə öz kimliyini itirən biri olmağı bacarmırdı, nə də tam dindar yəhudilər kimi yalnız yəhudilərin arasında yaşayaraq Sinay dağını onlar üçün hər şey olduğunu düşünmürdü. Elə bu cəhətlərinə görə əksər yəhudilər onu qəbul etmir, yəhudilər haqqında yazdıqlarından qəti şəkildə imtina edirdilər. O, hiss edirdi ki, Allah mövcuddur, lakin o həqiqətən Sinay dağlarının ətəklərindədirmi? Dövrünün yəhudi yazarlarından fərqli olaraq, Zinger nə gettolarda yaşamış, nə də alman işğalından əziyyət çəkmişdir. Buna görə də, dövrünün bir sıra yazıçılarındakı ona qarşı ikrah hissi yaratmışdır. Sanki söyləmək istəyirdilər ki, yaşamadığın hissələri necə yazıb bilərsən?

Zinger Hitlerin hakimiyyətə gəlməsi ilə Amerikada yaşayan və yazıçı kimi artıq məşhurlaşan qardaşı İzrail Coşuanın yanına gedir. İsaakın ABŞ-da əksik tərəfi ingilis dilində bir kəlimə belə bilməməsi idi. Bu səbəbdən qardaşı onu İdişdilli “Forward” jurnalına işə düzəldir. Zinger bütün əsərlərini İdiş dilində yazmışdır. Buna görə də əsərlərinin çapı üçün hər zaman tərcüməçilərə ehtiyac yaranırdı. Felyatonları, oçerkləri, hekayələri tərcümə ilə Amerikanın ən məşhur yəhudi jurnalı “Jewis Daily Forward” da çap olunurdu. Onun tərcüməçiləri sıralarına Soul Bellou da qoşulmuşdur. Daha sonra eyniadlı jurnalda müxbir kimi çalışmağa başlamış və elə həmin ərəfədə “Xilaskarlıqla məşğul olan günahkar” adlı romanını tamamlamışdır. Tezliklə Zinger Amerika vətəndaşlığı almış və qardaşı Coşuanın ölümündən sonra ona ithaf etdiyi özünün ən məşhur romanını “Moskatlar ailəsi”ni yazmışdır. Roman Hitler işğalından sonrakı Polşada yaşayan yəhudilərin ruh düşkünlüyündən bəhs edir. Bu roman ingilis dilinə tərcümə olunduqdan sonra Zinger ABŞ oxucusu tərəfindən artıq tam qəbul olundu.

“Moskatlar ailəsi” romanı bir nəslin şəcərəsini özündə əks etdirir. Əsərin baş qəhrəmanı Meşulam Moskatdır. Varşavada məşhur varlı yəhudilərdən biri olan Meşulam Moskat Varşavada yaşayan bütün yəhudiləri təmsil edir. Hitler Varşavanı işğal etdikdən sonra burada yaranan getto və buradakı yəhudilərin acınacaqlı taleyi öz əksini bu romanda tapmışdır. Yəhudilərin sevimli yurdu olan Varşava artıq əvvəlki deyil, Meşulam da daim bunun həsrətindədir. Meşulam Moskatın qızının və kürəkənin timsalında yazıçı Amerikada məskən salmış yəhudiləri təsvir edilir. Amerika yəhudilərin tək çıxış nöqtəsi kimi göstərilir. Burada yaşayan yəhudilər Avropada yaşayan yəhudilər tərəfindən xor görülür, onlara adət-ənənələrini unutmuş, yəhudi qayda və qanunlarına riayət etməyən, öz köklərinə yad insanlar kimi baxılır. Onlar öz xalqlarının tarixini və taleyini yaşamaq əvəzinə Amerikada mühacirliyi üstün tuturlar. Əsərdə işlənən əsas xətt yəhudi dövlətinin qurulmasıdır. Zinger İsrailin yaranmasına yeni dövlət olaraq deyil, tarixən olmuş bir dövlətin yenidən bərpası kimi yanaşırdı. Həmçinin Zinger romanda İsrail dövlətinin qurulmasının leyhinə və əleyhinə olan qüvvələri də təsvir etmişdir.

Zingerin, ümumiyyətlə, yəhudi yazarların dili çox lokanik, sadə və anlaşılındır. Bu tendensiyanı biz “Moskatlar ailəsi” romanında da müşahidə edə bilərik. Yazıçı bir cümlə ilə bütün bir əsərin mövzusunı açıqlamağı bacarır. (25) Yazıçı bütün əsərinin məğzini oxucuya təqdim etdiyi dialoqlar vasitəsilə açır. Romandakı dialoqlar yalnız kommunikativlik xüsusiyyəti ilə deyil, həmçinin müəllifin ideyasını özündə daşdığı üçün originaldır. Aşağıda verilən nümunədə Zinger yəhudi identikliyinə xüsusiyyətlərini obrazlarının özünəməxsus dilində vermişdir.

“Küncdə, döşəmədə dəri cildli və qızılı basma naxışları olan iri bir kitab var idi. Bu, katolik ruhanisi tərəfindən tərtib olunmuş Bibliya məlumat sorğu kitabçası idi. Reb Meşulam onu müqəddəs kitablardan ayrı saxlayırdı. Roza Frumetl rəflərə yaxınlaşdı, bir kitabı çıxarıb açdı və Reb Meşulama dedi:

- Maraqlıdır, sizdə mənim mərhum ərimin kitabı var?

- Nə? Mən hardan bilim? Mən bütün kitabları oxumamışam.
- Mənim ərimin yazdığı kitab, Allah ona rəhmət eləsin. Onun əlyazmaları hələ də məndə qalır. Çoxlu əlyazmalar var.
- Nə demək olar, yəhudilər yazan xalqdır, - deyə Reb Meşulam çiyinlərini çəkərək vurğuladı!” (40)

Dialoqdan da göründüyü kimi Zinger yəhudi xalqının yazıb yaratmağa meyli olması, yəhudi olmaqlarına, başqa dini məzhəbə etiqad etməklərinə baxmayaraq, digər dinlərlə yaxından tanışlıqları, kitabxananın genişliyi və zənginliyi yəhudi xalqının intellektual səviyyəsinə, onların fitri istedadlı olmasına işarədir. Digər bir nümunə isə Roza-Frumetl ilə qızı arasında gedən dialoqdur:

- “Bura mənim heç xoşuma gəlmir. Heç.
- Məni niyə incidirsən, burada axı nə xoşuna gəlmir?
- Hər şey. Qoca, ev, qulluqçu, buranın yəhudiləri. Elə hamısı bir yerdə. Bu şəhər asiyavarıdır.
- Axı hara gedəcəksən?
- İsveçrəyə. Yenə də oxuyacağam.
- Axı nə qədər oxumaq olar! Adel, Adel, axırın nə olacaq?! Qarımış qız...” (40)

Bu dialoq isə iki fərqli dünyagörüşə sahib olan yəhudi gəncliyi və orta nəsl arasında uçurumu göstərir: daha yaxşı təhsilə yiyələnmək istəyən gənc Adellə, onu tez bir zamanda ərə vermək istəyən Roza arasında qarşıdurma. Həmçinin yeni nəslin Asiya qitəsinə, eyni zamanda burada yaşayanlara yuxarıdan aşağı baxmağı, “asiyavari” şəhərdə yaşamağın utanc kimi qəbul olunması da yazıçının toxunduğu mövzulardandır.

Nasizmin törətdiyi fəlakətlər əsərdə yazıçı tərəfindən özünəməxsus şəkildə işlənmişdir. Zinger nasizmin yaratdığı ağlasığmaz Holokasta xeyirlə şərin mübarizəsi kimi baxırdı. Xeyir daim şəhər üzərində qələbə çalır, lakin bunun üçün

xeyir ölməli və yenidən doğulmağı bacarmalıdır, reinkarnasiya keçirməlidir. Yəhudilərin Holokastdan sonrakı dirçəlişi İsrail dövlətinin qurulması ilə başa çatır.

Zingerin “Düşmənlər, məhəbbət tarixçəsi” (Enemies, a Love Story), “Goraydan olan şeytan” (Satan in Goray), “Lüblin sehrbazı” (The Magician of Lublin), “Kölə” (The Slave), “Şoşa” (Shosha), “Meşuqa” (Meshugah) romanları, “Kafkanın dostu və digər həkayələr”(A Friend of Kafka and Other Stories) adlı hekayələr toplusu onun şöhrətini daha da artırmışdır, 1964-cü ildə İncəsənət və Ədəbiyyat İnstitutunun ingilis dilində yazmayan ilk fəxri üzvi seçilmişdir. 1969-cu ildə isə özünün avtobioqrafik əsəri olan “Şükranlıq günü. Varşavada böyüyən oğlan” (A Day of Pleasure, Stories of a Boy Growing Up In Warsaw) kitabına görə Milli Kitab Mükafatına layiq görülmüşdür.

Zinger yaradıcılığı qeyri-adi, ağlasığmaz, amma eyni zamanda real hadisələri və təbiiliyi, seçilən personajları ilə oxucuların diqqət mərkəzindədir. Öz dəsti xətti ilə oxucusunu öz yaratdığı dünyaya aparır və səyahət etdirir, oxucu bu dünyada özünü çox rahat və daimi sakit kimi hiss edir.

Amerikada yaranan yəhudi ədəbiyyatı dedikdə Filip Rotun da adını qeyd etmək yerinə düşər. Filip Rot 1940-50-ci illərdə ingilis dilində yazıb yaratmış ən məşhur yəhudi yazarlardan biridir. Öz yaradıcılığı ilə yəhudi-amerikan ədəbiyyatının qızıl üçlüyünə daxil olmağa layiq görülmüşdür.

Filip Rot, bütöv adı Filip Milton Rot, 1933-cü ildə Amerikada anadan olmuşdur. Yəhudi əsilli amerikalı yazıcının yaradıcılığı orta təbəqənin yəhudilərinin həyatlarını əhatə edərək, öz zəngin dili, kəskin və lokanik dioloqları ilə fərqlənir. Rot bakalavr təhsilini Çikaqo universitetində almışdır, onun yaradıcılığında ilk uğuru “Əlvida, Kalumb” (Goodbye, Columbus) əsəridir. Rot burada Amerikada yaşayan varlı yəhudilərin meşşan təbiəti və materializmini təsvir etmişdir. Bu əsərinə görə yazar Amerikanın Milli Kitab mükafatına (National Book Award) layiq görülmüşdür. Rotun əsərlərindəki əsas məkan onun doğulub böyüdüüyü Nevark, Nyu Cersidir. Məhz bu

səbəbdən əsərlərindəki bioqrafik nüanslara rast gəlirik, bu da onun əsərlərinin gerçəkliyini artıraraq, reallıq və fantaziya arasındakı sərhədləri zorluyur. Onun məşhurluğu 1969-cu ildə çap etdirdiyi “Portnoyun şikayəti” (Portnoy's Complaint) əsəri ilə daha da artdı, bu əsər səmimi, lakin çox kobud dili və anasına bağlı gənc yəhudi oğlanın tələbəlilik illərində yaşadığı hadisələr-yumaristik və seksual münasibətləri açıq psixoanaliz monoloqu ilə müasirlərindən fərqlənirdi. Bundan başqa “Sinə” (The Breast), “Mənim insan kimi həyatım” (My Life as a Man), “Arzular professor” (The Professor of Desire) romanları da əsas əsərləri sıralarına daxildir. Lakin Rotun ən uğurlu romanı, heç şübhəsiz ki, Natan Zakermanın obrazını yaratdığı “Ruh yazıçı” (The Ghost Writer) romanıdır. Zakerman haqqındakı birinci romanın uğurundan sonra bir-birinin ardınca “Azad olunmuş Zakerman” (Zuckerman Unbond) və “Anotomiya dərsi” (The Anatomy Lesson) trilogiyasının tamamlamışdır. Buradakı yazıçı obrazı Rotun özünün prototipidir. Rot Pulitser mükafatını “Amerikan pastoralı” (American Pastoral) romanına görə almışdır. Bu roman Zakerman romanlarının ikinci trilogiyasının ilk əsəridir. Roman orta təbəqənin terrorist qızından bəhs edir. Zakerman romanlarının ikinci trilogiyası “Mən kommunistlə evliyəm” (I Married a Communist), “İnsan ləkəsi” (The Human Stain) əsərləri ilə tamamlanır. “Ölən heyvanlar” (The Dying Animal) yaşlı professorun təcrid olunmuş həyatından bəhs edir. 2004-cü ildə yazdığı “Amerikaya qarşı plan” (The Plot Against Amerika) romanında İkinci Dünya Müharibəsi illərində Amerikada baş qaldırmış faşizm haqqında yazmışdır. 2006-cı ildə yazdığı “Hər adam” (Everyman) romanı ilə Folkner mükafatına üçüncü dəfə layiq görülmüşdür. Bu əsər Rotun ölüm haqqındakı qısa romanlarına aid edilir. 2011-ci ildə Rot “Man Booker International Prize” mükafatına layiq görülmüşdür, bundan bir il sonra isə o, artıq yazıçılıqdan təqaüdə çıxdığını elan edib.

Zakerman romanları yəhudi-amerikan cəmiyyətinin yaşamını Filip Rotun baxış bucağından oxucuya çatdıran ən mükəmməl əsərlərdir. Rotun bu romanları Amerikada yaşayan yəhudilərin mədəniyyətini və gündəlik həyatını özündə əks etdirir, onun

yaratdığı mükəmməl elementlər xarakterlərini daha da mükəmməlləşdirir. Bu romanlarda əsasən yazıçının yəhudi həyat tərzi, gəncləri və onların libido arzuları barədə fikirlərinin şahidi oluruq. Həmçinin əsər Amerikada yaşayan yəhudilərin identiklik problemini, yaşam şərtləri, yəhudi yazarların bu problemə münasibətləri barədə də geniş məlumat verir. Roman bir hissəsi “Anna Frankın gündəliyi” romanının interpretasiyasıdır. (18, 34) Natan Zakerman E.İ. Lenofla söhbət edir, güman olunur ki, bu obraz ya Bernard Malamudun, ya da Henri Rotun və ya hər ikisinin bir yerdə prototipidir. Lenof Zakermanı özü üçün ideal hesab edir, onun evində yaşayan Ami Bellet isə Anna Frankdır, Holokastdan sağ çıxıb və Amerikada yaşayır. Rotun romanlarında İsrail dövlətinin yaranmasına yəhudi cəmiyyətinin münasibəti öz əksini tapmışdır.

Bernard Malamud, Soul Bellou, Vudi Allen, Filip Rot, İsaak Başeviç Zinger kimi yazıçıların yaratdığı əsərlər yəhudi-amerikan ədəbiyyatının inciləridir. Onların yaradıcılığı Amerikaya qarşı məhəbbət, eyni zamanda nifrət hissələrini bəsləyən yəhudilərin hissələrini özündə cəmləşdirir. 1970-80-ci illərdə isə yəhudi-amerikan ədəbiyyatında artıq əvvəlki nüfuzunu itirmişdir. Amerikada itmiş kimliyinin axtarışı məsələsi artıq öz əhəmiyyətini itirmiş və yerini İsrail dövlətinin yaranması, dünyada tanınması kimi məsələlərə vermişdir.

II FƏSİL: SOUL BELLOU YARADICILIĞINDA RUHİ VƏ PSIXOLOJİ PROBLEMLƏR.

2.1. Soul Bellou yaradıcılığının xüsusiyyətləri.

XX əsrin ikinci yarısında Amerikada yaşayan ən məşhur yəhudi yazarlardan biri Soul Belloudur. Yaradıcılığı və məşhurluğu ilə Amerika ədəbiyyatının klassikləri sıralarına daxil olmuşdur. Bellounun qəhrəmanları identikliyin axtarışı ilə bütün dünyanı səyahət edirlər. Onlar öz unikal şəxsiyyətləri ilə öz mövcudluqlarını təsdiq etmək və insanın dünyadakı əsl mövqeyini aydınlaşdırmağa çalışırlar. Bellou yaradıcılığı insanın mürəkkəb daxili aləminin açılmasında böyük rol oynayır. Yəhudi ədəbiyyatının Amerikadakı ən böyük nümayəndəsi, Amerika ədəbiyyatının isə Folknerdən sonra ikinci ən böyük nümayəndəsidir. 40 ildən çox yazıb yaradan Bellou oxucularının sevimlisinə çevrilmiş və dünya ədəbiyyatının ən nüfuzlu mükafatlarına layiq görülmüşdür.

Əsl adı Solomon olan Soul Bellou Sankt-Peterburqdan Kanadanın Kvebek əyalətinə köçən yəhudi ailəsində anadan olmuşdur. Zaxari Lider Soul Bellounun həyat və yaradıcılığını araşdırarkən qeyd edir ki, Bellou yaradıcılığının əsl məğzini, köklərini anlamaq üçün başlangıca – çar Rusiyasına nəzər salmaq mütləqdir”. (35) Rus tənqidçilər də həmçinin Bellou yaradıcılığında özlərinəməxsus elementlərini axtarırlar. “Əsərlərində, xüsusilə, “Hersoq” romanında ruslara məxsus olan elementlərə rast gəlinir. Lakin əsas məsələ Bellounun rus klassiklərinə qarşə olan həssaslığı, onlardan istifadə və dünyanı necə təsvir etməsidir”. (7) Öz xatirələrində yazır ki, valideynlərim olduqca mühafizəkar idilər. Anam hər zaman Rusiyadakı “daça”-sı üçün çox darıxır. Səkkiz yaşında tənəffüs yollarında infeksiya görə bir müddət evdə qalmağa məcbur

olur və müxtəlif kitablar oxuyur. Elə Bellounun yaradıcılığına təkan verən əsas əsər Harriet Biçer Stounun “Tom Dayının daxması”dır. Bundan sonra hələ balaca uşaq ikən yazıçı olmağa qərar verir. Bellounun doqquz yaşı tamam olanda ailəsi ilə birlikdə Çikaqoya köçürlər. Müsahibələrindən birində jurnalistin “Çikaqo haqqında nə zaman yazacaqsan?” sualına “Mən Çikaqo hekayələri çox yazmışam, lakin mənə maraqlandıran Çikaqonun özünü yaratmaqdır.” deyə cavab vermişdir. (22) Burada atası çörək mağazasında, kömür paylama mərkəzlərində, qaçaqmalçılıq ilə məşğul olmuşdur. Ağır vəziyyətdə olan ailənin yaşanı Bellounun yaradıcılığına dərin təsir göstərmişdir, əsərlərinin əksəriyyətində də yaşadığı yeri təsvir edir. Bununla bağlı olaraq, o yazır: “Çikaqo çörəkçilərinin, dərzilərinin, satıcılarının, sığorta işçilərinin, media nümayəndələrinin, qəssablarının, tərəvəz satanlarının, varlı ailələrin köməksever övladları xalq kitabxanasından kitablar oxuyurdular və özlərini aid olduqları torpağın düşüncəsini, cəmiyyətini, mədəniyyətini, dinini, epistemologiyası müzakirə edərək öyrənir həyacanla doğulduqları bu romançı ölkənin sahilində - Çikaqonun hər yerində tapırlar.” (The children of Chicago bakers, tailors, peddlers, insurance agents, pressers, cutters, grocers, the sons of families on relief, were reading books from the public library and were in a state of enthusiasm, having found themselves on the shore of a novelistic land to which they really belonged, discovering their birthright talking to one another about the mind, society, art, religion, epistemology and doing all this in Chicago, of all places). (22) Solomon 17 yaşına çatanda anası Liza vəfat edir. Qatı dindar olan Liza kiçik oğlu Solomonun yəhudi rahibi “rabbi” və ya skiripkaçı olmağını istəyirdi. Lakin Soul buna qarşı çıxır və gənc yaşlarından yazmağa başlayır. Bibliya ilə tanışlığı dörd yaşına təsadüf edən Solomon eyni zamanda Vilyam Şekspir, XIX əsrin məşhur rus yazarlarının əsərlərini də oxuyur. Çikaqoda Tuley məktəbində orta təhsilini başa vuran Bellou burada İsak Rosenfieldlə tanış olur, onun prototipini 1959-cu ildə çap etdirdiyi “Henderson, yağış kralı” romanında Kral Dahfu obrazı kimi yaratmışdır.

Yaradıcılığa orta məktəbdə oxuyarkən başlamış Bellounun atası oğlunun 20 yaşı olarkən onun yazıçılıq fəaliyyətinə qarşı çıxaraq, özünə daha məqsədəuyğun peşə tapmağını israr etmişdir. 1933-cü ildə Çikaqo universitetinə daxil olan Sol Bellou burada iki il təhsil aldıqdan sonra imkanı çatmadığı üçün Nortvestern universitetinə transfer olmuşdur. Ədəbiyyat fakültəsinə daxil olmaq arzusunda olsa da, burada anti-semitizm onu fikrindən daşındırır və 1937-ci ildə antropologiya və sosiologiya fakültəsindən fərqlənmə ilə məzun olur. Sosiologiya üzrə Viskonsin universitetindəki müdafiəsindən sonra Çikaqoda olan Yazıçılar Birliyinə orta şərq yazıçılarının bioqrafiyalarını yazmaqla üzv olur. Onun həyatında önəmli addımlardan biri Britaniya Ensiklopediyasının redaktorlar şöbəsinə daxil olması idi. Özünü inkişaf etdirmək məqsədilə 30-cu illərin sonunda Nyu-Yorka köçür. İkinci dünya müharibəsi başlayanda ordu sıralarına qoşulur.

Bellou ümumilikdə 11 roman yazır. Romanlarını ideya məzmun xüsusiyyətlərinə görə 2 dövrə bölmək olar. Birinci mərhələ 1940-1960-cı illəri əhatə edir və romanlarda insanı qurban kimi xarakterizə edən əsas ədəbi ənənələrinin təsirinə rast gəlirik. Bu romanlar xüsusilə Avropa ekzistensializmin xüsusiyyətlərini özündə daşıyır. Bellou şəxsiyyətin yalnız özünü ictimai münasibətlər sistemində realizə edə biləcəyini əsərlərində vurğulayır. İnsanlar arasındakı mədəni münasibətlər vətəndaş cəmiyyətinin, eyni zamanda hüquqi dövlətlərin bir-birinə olan münasibətlərini tənzimləyən əsas vasitədir. Ənənələrlə idarə olunan cəmiyyətlərdə əsas hərəkətverici qüvvə din hesab olunur, demokratik və hüquqi dövlətin formalaşmasında isə bu vəzifəni rəşional əxlaq yerinə yetirir. “Mənəviyyat” və “mədəniyyət” fenomenləri qarşılaşdırsa, mədəniyyət sferasına daxil olan insanın əməli bağlı fəaliyyətlər və hadisələr mənəvi-əxlaqi məzmun daşıyır. Buna görə də incəsənətin, mədəniyyətin, dinin, hətta siyasi fəaliyyətin belə öz mənəvi-əxlaqi tərəfləri var.

Yaradıcılığın əsas istiqaməti Yeni və Köhnə dünya arasında olan konfliktin öz həyat təcrübəsi və dünyagörüşü ilə birləşdirərək işıqlandırılmasıdır. Onun

yaratıcılığının qayəsi insan varlığının əsl mahiyyətinin tərəflərini və avtomatlaşmış dünyanın sirlərini açmaqdır. Soul Bellou Amerikada ən geniş yayılan ehtiyaclarının, Amerika cəmiyyətinin iç üzünü və nümayiş olunmayan əsl problemlərini bütünlükdə işıqlandırmaqda ustadır. Onun hər bir romanı dövrünün sosial, iqtisadi və intellektual problemlərini özündə əks etdirir. Onun əsərlərinin heç birində rahat başa düşülən identiklik və ya inkara rast gəlmək mümkün deyil.

Məşhur yəhudi yazarın yaratıcılığı itmiş insan kimliyinin axtarışı, özgələşmə və digər modernizmin əsas ekzistensial problemlərin işıqlandırılması ilə zəngindir. Bellou ağılın insanın əsl mahiyyətindəki yeri, azad insanın romantikliyə meyli kimi mövzuları da əsərlərinin əsas mövzusu olaraq işləmişdir. Bellounun yaratıcılığında iki əsas xətti açıq aydın seçmək mümkündür. Bunlar yazıçının biri Amerika təcrübələri və digəri isə yəhudi təcrübələri əsasında yazdığı, hətta bu təcrübələrini ortaq məxrəcdə birləşdirdiyi romanlardır.

Bellounun yaratıcılığının ekzistensial xüsusiyyətlərini anlamaq üçün modernizmi dərk etmək mütləqdir. Modernizmin ilk dövrü romantizmin böhranına təsadüf edir, romantik abu-hava, elegiyanın özünəməxsus tonu XX əsrin əvvəlləri - Modernizmin başlanğıcının ədəbi tarixi görüntüsünü yaradır. Lakin modern romanın əsas xüsusiyyəti məhz insan üzərində dayanır, onun var olmaq arzusu, özünü həqiqi kimliyini tapmaq, ölümün məchulluğu, həyatın fraqmentallığı, bu dünyanın həqiqətlərə qarşı reaksiyası və başqalarıdır. Modernizmə nə qədər rəğbəti olsa da, Bellou Amerikanın postmodern dövrünün ən məşhur yazıçılalrından hesab olunur. Avropanın qatı Modernizmi ilə Amerikanın müasir ədəbiyyatı arasında böyük bir uçurum var. Modernizm ironiyası, parodiyası, paradoksu və yumoru Amerika ədəbiyyatına nisbətən yaddır. Məhz belə bir vaxtda Bellou bu iki hegemon ədəbiyyat arasında sanki körpü rolunu oynayır.

Filip Kod özünün “Yəhudi-amerikan romanı” (The Jewish American Novel) kitabında Soul Bellounun əsl ekzistensial olub-olmadığı haqqında qeyd edir ki, Bellounun ilkin romanları “ekzistensial” hesab oluna bilər. Lakin diqqətli araşdırıldıqda

onun əslində Fransız ekzistensializmi ilə dərin bağlılığı görülmür. Hətta bəzi tədqiqatçılar Bellounu ekzistensialimi alçaldan yazıçılardan hesab edir. (12) Kodun fikrincə ekzistensializmin Sartr tərəfindən “Ekzistensializm Humanizmdir” kitabında əsas sayılan 3 qanununu qeyd edərək vurğulayır ki, Bellou bu qanunları öz əsərlərində tamamilə riayət etmir. Buna görə də Bellou Sartr və ya Kamyü kimi bir ekzistensial deyildir. Bu qanunlardan birincisi mövcudluq mahiyyətdən əvvəl gəlir, ikincisi kimlik varolmağın əsasıdır və nəhayət üçüncüsü isə Allah yoxdur. Bu qanunlara, xüsusilə də üçüncüsü Bellou yaradıcılığı üçün heç də doğma deyil. Öz nobel nitqində bunu xüsusi vurğulayaraq qeyd edir ki, hər hanı bir fəlsəfi cərəyana və ya məktəbin qayda-qanunlarına əməl etmək yaradıcı şəxsi çərçivələrlə əhatə etmək deməkdir. Və çərçivələnmiş yaradıcının incəsənətə heç bir xeyri dəyə bilməz. (26)

1944-cü ildə “Sallanan adam” (Dangling Man), daha sonra isə “Qurban” (The Victim) romanlarını çap etdirir. “Qurban” romanı anti-semitizm mövzusunda, Dostoyevskinin təsiri altında yazılsa da, məzmun etibarilə güclü əsərləri sıralarına daxil deyil. Bellou daha sonra bu əsərlərini “M.A və Ph.D” adlanlandırmışdır, sanki bu əsərlər onun yaradıcılığının magistr və doktorluq mərhələsidir. “Sallanan adam” romanının çapından sonra müsahihələrinin birində “Bəs əsl insan necə yaşmalıdır?” sualı sanki onun bütün əsərlərinin mövzusunə çevrilmişdir. Bu roman bir çox nəzəriyyəçilər tərəfindən Sartr romanlarına bənzərliyi ilə fərqləndirilmişdir. Sartrın “Ürəkbulanma” romanı ilə “Sallanan adam” romanı öz ekzistensial xüsusiyyətlərinə görə oxşarlıq təşkil edir. “Ürəkbulanma” ənənəvi romandan çox uzaqdır. Roman baş qəhrəman Rekontenin gündəlik həyatındakı təəssüratların təsvidir. “Sallanan adam” romanının qəhrəmanı olan Cozef də gündəlik təəssüratlarını oxucu ilə bölüşür. Romanın əsas mövzularından biri Hitler tərəfindən yəhudilərə qarşı keçirilmiş olan soyqırımıdır. II Dünya Müharibəsində altı milyon qadın, uşaq, yaşlı, cavan fərqi olmadan soyqırma məruz qalmışdır. Onların yalnız bir günahları var idi: yəhudi olmaq. (30)

“Sallanan adam” romanı Bellounun Dostoyevskidən təsirləndiyinin bariz nümunələridir. Bu romanlarda Dostoyevski dəstixəttinə aid olan ekzistensial problemlərə rast gəlirik. Kamyü və Sartrın ekzistensial fikirlərindən fərqli olaraq o da böyük rus ədibi kimi düşünürdü ki, azadlığın necə qazanılması deyil, onu necə istifadə edilməsi vacibdir. (7) Cəmiyyətdən tamamilə uzaqlaşmaq və özgüləşmə kimi xüsusiyyətlər “Barsız torpaq” konsepsiyasından istifadə edilərək əsərlərdə yerini tapmışdır. Bellounun Nitschenin fəlsəfi görüşləri ilə tanışlığı onun ekzistensializmə olan meylini daha da gücləndirmiş, yaradıcılığına rəng qatmışdır. Nitsche fəlsəfəsi Bellouya II Dünya Müharibəsi ərəfəsində Amerikada dəb sayılan Kamyü və Sartr ekzistensializmindəki nihilizmdən uzaqlaşmağa kömək etmişdir. Bu dövrdə amerikan oxucu Sartr və Kamyü romanlarının seyrinə qapılmışdır, lakin bu onların coşğun təbiətinə o qədər də doğma deyildi. Məhz belə bir qarışıq ədəbi dövrdə Soul Bellou yaradıcılığı öz yəhudi çalarları, həmçinin yeni fikirləri, ekzistensializmə baxışı ilə fərqləndi və Amerikalı oxucunun zövqünü oxşadı.

1948-ci ildə Bellou Parisə köçmüşdür. Burada qarşılaşdığı hadisələr daim onu izləmiş, xüsusilə müharibədən yenicə çıxmış şəhər və onun bədbəxt sakinləri Bellounun xatirələrində dərin iz buraxmışdır. Bellou Parisdəki həyat təcrübələrini “Ogi Marçın macərələri” (The Adventures of Augie March) romanında birləşdirərək 1953-cü ildə çap etdirmişdir. Bu əsər romançının ilk bestseller əsəri olub, onu bütün dünyada tanıtdı. Romanın başlanğıcı Mark Tvenin “Haklberri Fin” (Huckleberry Finn) romanında olduğu kimi cəlbedici və unudulmazdır. Romanın ilk abzası Bellou yaradıcılığının bundan sonrakı 20 ilinin mövzusunu və əsərlərinin Amerikan ruhunu özündə daşıyır. “Mən Amerikalıyam, Çikaqoda anadan olmuşam... özümə təlqin etdiyim kimi azad stildə əşyalara yanaşmaq və hər şeyi öz yolum ilə qeydə alacam...” (I am American, Chicago-born... and go at things as I have taught myself, free-style, and will make the record in my own way...) “Ogi Marçın macərələri” romanı Amerika ədəbiyyatında yəhudi və Uitman romanının xüsusiyyətlərini daşıyan yeni hadisədir.

Həmçinin bu roman Tomas Eliotun Alfred Pufrok obrazına İdiş dilində qələmə alınmış parodiya hesab oluna bilər. (39)

“Ogi Marçın macərələri” romanına görə onun ən böyük tədqiqatçılarından və bioqraflarından biri olan Zaxari Lider “most decorated writer in American history”- Amerika tarixinin ən bəzək-düzəkli yazıçısı adlandırmışdır. Zaxari Lider Bellou yaradıcılığının daha dəqiq qiymətləndirmək üçün onu İngilis ədəbiyyatının dahilərindən biri olan Vordsvorsla (Wordsworth) müqayisə edir. (42) Lider Bellounun bütün həyatını və yaradıcılığını bütün eniş və çıxışları, rəngarəngliyi, özəlliyi ilə Bellou sevənlərə çatdırmağa çalışmışdır. Zaxari Liderin “Soul Bellounun həyatı: 1915-1964 şöhrətə və şansa” (The Life of Saul Bellow: To Fame and Fortune 1915-1964) kitabı Bellou yaradıcılığının mayakı hesab oluna bilər. Avtobioqrafiyalardan söhbət düşmüşkən, qeyd etmək yerinə düşər ki, Soul Bellounun öz övladları onun bioqrafiyasını yazmışlar və bu onlara öz yaradıcılıqlarında uğur qazanmağa bil vəsilə olmuşdur. Qriqori Bellou özünün “Soul Bellounun qəlbi: Bir oğlun xatirəsi” (Saul Bellow’s Heart: A Son’s Memoir) atası haqqında xatirələri, onun dünyagörüşündəki gizli məqamları Bellousevərlərə çatdırmışdır. Öz xatirələrində atasının qayğıkeş, düşüncəli bir ata, sevimli həyat yoldaşı və ən vacibi öz əsərlərinin yazılmasına bütün vaxtını sərf edən, mütaliəsini dayandırmayan diqqətli oxucu idi. Onun sözlərinə görə Bellou yaradıcılığına bağlı olduğu kimi həm ailəsinə, həm də dininə, yəhudi adət və ənənələrinə bağlı idi, öz övladlarını da yəhudi ruhunda, lakin müasir amerikalı kimi tərbiyə etməyə səy göstərirdi.

Bellounun yəhudi həyatını daha çox qabardan avtobioqraflardan biri də Alfred Kazindir. Onun “Mənim dostum Soul Bellou” (My Friend Saul Bellow) kitabında yazarın yəhudi kimliyinin, həmçinin romanlarının əsas ruhunun açıqlaması aşağıdakı kimi verir: “O şərq Avropanın mədəni və dini mərkəzində dərin yəhudi ənənələri və İdiş dili ilə böyümüşdü. Bellounun keçmişinin Şərqi Avropaya və yəhudi soyköünə bağlılığı onu həqiqətən istedadlı və peşakar yazıçıya çevirmişdir.”

Yazıcının həcmcə kiçik, lakin öz ekzistensial xüsusiyyətlərinə görə çox geniş olan romanı “Günü yaşa” (Seize The Day) romanıdır. Məzmunu sadə olan bu romanın baş qəhrəmanı Vilhelmdir. Soul Bellou təhkiyə üsulu kimi modernizmin əsas elementlərindən biri olan şüur axınından istifadə etmişdir. Vilhelm bir gün boyunca yaşadığı bütün hadisələri oxucu ilə bölüşür. Onun keçmiş həyatı və gələcək barədə düşüncələri bir gün boyu yaşanan hadisələr fonunda təsvir edilmişdir. Vilhelm tipik Sartr qəhrəmanlarındadır: o, gələcək barədə düşüncə də, heç vaxt bunu reallığa çevirə bilməyən aciz qəhrəmandır. Onun həyat yoldaşı Marqaret isə onun tam əksidir. Buna görə də Vilhelm ciddi səylə arvadından boşanmaq istəyir. Marqaret onu yeniyetmə kimi davranmaqda, etinasızlıqda, həyata ciddi yanaşmamaqda ittiham edir. Vilhelm özü və varlığı, həmçinin özü və ətraf aləm arasındakı münasibəti dərk etmək qabiliyyətindən məhrumdur. “Günü yaşa” romanı Sartrın azadlıq, azad seçim, özgələşmə kimi üsürləri özündə daşıyan unikal romanlardan biridir. Bellou yaradıcılığında özünün xüsusi yeri vardır.

1959-cu ildə Soul Bellou “Henderson yağış kralı” (Henderson, The Rain King) romanının çapı ilə öz şöhrətini daha da artırmışdır. Bu əsər məzmun və quruluş etibarilə “Ogi Marçın macəraları” romanından daha mükəmməl quruluşa malikdir. Afrikada heç vaxt olmayan Bellou burada Amerikada milyon kimi həyat sürən Hendersonun Afrikadakı identiklik axtarışını təsvir etmişdir. Bu roman yazıcının miladı hesab oluna bilər, onun yaradıcılığı Hendersonla zirvəsinə çatır.

“Henderson yağış kralı” romanından sonra yazıçı 1964-cü ildə “Hersoq” romanını çap etdirmişdir. Romanın necə yazılmasını yazıçı aşağıdakı sözlərlə izah edir: “ “Hersoq” sadəcə beyin fırtınası idi. Bir gün özümü məktub yazarkən tapdım – hər yerə. O zaman mənim ağıma ölkənin zehni vəziyyəti və təhsil səviyyəsi ilə bağlı kitab yazmaq kimi fikrin gözəl gözəl olduğunu anladım”. (“Herzog” was just a brainstorm. One day I found myself writing letters - all over the place. Then it occurred to me that it was a very good idea for writing a book about the mental condition of the country and of

its educated class). (2826) Bu roman Milli Kitab mükafatına layiq görülür. Taymz (Times) jurnalının şərhçilərindən olan Prinçet “Cənab Bellounun yerinə görə dahilik kimi xüsusiyyəti var” (Mr. Bellow has something like a genius for place). (26) Rus tədqiqatçılar Bellounun yaradıcılığını qiymətləndirərkən qeyd edirlər ki, “Hersoq” romanı məşhur yazıçının yaradıcılığının tam mərkəzində dayanır. Ondan əvvəl və sonra yazılan əsərlər ya kifayət qədər dolğun deyillər, ya da çox mükəmməldirlər. Bellou yaradıcılığında qızıl ortanı tapmış əsərə rast gəlmək qeyri mümkündür. Lakin yazıçının bəxti onda gətirib ki, mükəmməl əsərlərinin sayı digərlərində çoxdur. (7)

“Axırncı araşdırma” (The Last Analysis) pyesini “Hersoq” romanının çapından sonra elə həmin il tamaşaya qoyur. 1969-cu ildə “Cənab Samlerin planeti” (Mr. Sammler’s Planet) romanının çapı ilə üçüncü dəfə Milli Kitab mükafatını qazanır. Bu romanda Holokastdan xilas olmağı bacaran və Nyu-Yorkda məskunlaşan bir insanın hekayəsindən danışılır. Yazıçının dili birtərəfli deyildi, əsərlərində İdiş dili ilə yanaşı Çikaqo jarqonundan istifadə onun romanlarına özünəməxsusluq gətirir. Romanlardakı bu rəngarənglik Nobel mükafatı alan zaman bəzi həmkarlarının tənqid atəşinə tutulmasına səbəb olmuşdur. Onun əsərləri bir qədər çətin oxunsa da, uzun müddət yadda qalır və diqqət tələb edir.

Con Kleyton (John Clayton) özünün “Soul Bellou: İnsanın müdafiəsi” (Saul Bellow: In Defense of Man) elmi işində Bellou romanlarını mövzularının müxtəlifliyinə görə üç hissəyə ayırır: Birincisi, Bellou XX əsr modernizminin nihilizminə qarşı çıxır: Dadaizm, “Barsız topağa” (T. Eliot), ümumiyyətlə insanı bədnam edən, həyatdan soyudan düşüncəyə. İkincisi, Bellou modernizmin artıq tipikləşmiş özgələşmə prinsipinə qarşı çıxaraq, qardaşlıq və ailə bağları kimi münasibətlərin mütləqliyini qeyd edir. lakin buna baxmayaraq, onun qəhrəmanları yenə də, cəmiyyətdən kənar, özgələşən, Henderson kimi uşaqlarının belə adlarını xatırlamayan mazoxistlərdir. Üçüncü isə Bellou individuallığı rədd edir, onun fikrincə bu insanları bir-birindən ayıran, özgələşdirən, insanı sevgisiz qoyan əsas faktordur.

Bellou yalnız məşhur və istedadlı yazıçı kimi deyil, eyni zamanda İdiş dilində yazılan ədəbiyyatın ingilis dilinə tərcümə edən mahir mütərcim kimi özünü göstərmişdir. Onun tərcümə etdiyi müəlliflərdən ən məşhuru İsaak Baseviç Zinger olmuşdur. Onun tərcümələri vasitəsilə Zinger ingilisdilli geniş oxucu kütləsi tərəfindən kəşf olunmuşdur. 1963-cü ildə “Böyük yəhudi hekayələri” adı altında çap etdirmişdir. Amerikalı oxucu Zingeri məhz bu toplu ilə tanımışdır. Bir yəhudi yazar kimi Zingerin hekayələrində olan dərin yumoru məhz yəhudi mütərcim dəqiqliklə oxucuya çatdırı bilərdi. Nə qədər bunu inkar etsələr də, Bellou özünü məhz Amerika yəhudisi hesab edirdi.

1975-ci “Humboltun hədiyyəsi” (Humboldt's Gift) romanını yazır və bu roman yazıçıya bir il sonra dünya şöhrətli mükafatlardan olan Pulitser mükafatını qazandırır. Romanda iki yazıçının həyat və yaradıcılığının qarşılıqlı şəkildə müzakirəsindən ibarətdir. Burada da yazıçının öz həyatından elementləri aydın şəkildə sezmək mümkündür. Belə ki, Fon Humbolt Fleşer və Çarli Sitrin obrazları Delmor Şvartz və Bellounun özünün prototipidir. Materialist Amerika cəmiyyətində mədəniyyətin gücü və onun hansı yöndə dəyişməsindən bəhs edir. Təsadüfi deyildir ki, məhz bu əsəri əsas gətirilərək Bellou Nobel mükafatını yaradıcılığında humanizm və müasir ədəbiyyatın təhlilinə görə almışdır.

70 dəqiqəlik nobel nitqində məşhur yazıçı Sartr, Kamyü, Kafka, Prust, Heminqvey, Konrad, Lorens, Dostoyevski, Tolstoy kimi dünya şöhrətli ədiblərin yaradıcılığını təhlil edir, öz şərhlərini paylaşmaqdan çəkinmir. O, sənətkarları cəmiyyətin əsas mayakı və insanları intellektual hissiyatsızlıqdan oyandıran hərəkətverici qüvvəsi adlandırır. Hegelin, Marksın, Nitschenin, psixanalitiklərin və başqa filosofların ədəbiyyata baxış prizmalarından, fəlsəfənin ədəbiyyata necə təsir etdiyindən söhbət açır. “Ədəbiyyatın dəyəri “həqiqi təəssürat” ın arasındadır. Bir roman nəsnələr dünyası, hərəkət, görüntü və “həqiqi təəssürat” ın ortaya çıxdığı yeni dünya arasında irəli və geri hərəkətdədir və bizi yaxşıqla qarşısında durduğumuz pisliyin bu qədər qatı

olduğunu inanmağa vadar edir - qəti şəkildə - yanılmadan” (The value of literature lies in these intermittent “true impressions”. A novel move back and forth between the world of objects, of actions, of appearances, and that other world from which these “true impressions” come and which moves us to believe that the good we hang onto so tenaciously - in the face of evil, so obstinately - is no illusion). (26)

Nobel mükafatını qazandıqdan sonra Soul Bellou Amerikanın nobel mükafatına layiq görülmüş Ernest Heminqvey və Vilyam Folknerlə eyni sıraya qoyuldu. Müsahibələrinin birində qeyd edir ki, Nobel mükafatını aldıqdan sonra mən sanki özümü bu dünyanın bir qulluqçusu olduğumun başa düşdüm. Mənim bunu istəyib-istəməməyim önəmli deyil, mən sadəcə başa düşürdüm ki, mənim bütün dünya insanları qarşısında daşımali olduğum məsuliyyət var. nobel mükafatını qazandıqdan sonra onun ilk kitabı “Yurasəlim və Geri” kitabıdır. Roman janrında deyil, xatirə kimi yazılan bu kitab yazıçının İsrailə olan sayəhətindən bəhs edir. Bu kitabın ardından isə yazıçı ekzistensial romanlardan sayılan “Dekanın Dekabri” romanını Amerika həyatından yazır.

“Humboltun hədiyyəsi” romanı yazıçının irqi-ayrıseçkilikdə, rasizmdə günahlandırılmağa bir vəsilə oldu. Uzun illər yaratdığı zənci qəhrəmanlara görə Amerikanın Afro-Amerikan sakinləri tərəfindən qısnamaya məruz qalmışdır. Zəncilər əsərdə daha aşağı səvvyəli, alçaq qəhrəmanları təmsil edir. Bir zəncinin ağdərili qadının boğazını heç bir səbəbi olmadan kəsməsi insan haqqları müdafiəçilərini ayağa qaldırmışdır. Bellou isə bunun sadəcə roman olduğunu və qəhrəmanlarının bir insan deyil, sadəcə personal olduqlarını qeyd edərək, özünə haqq qazandıрмаğa çalışmış və açıqlamasında: “Tolstoy üçün Zulus, Prust üçün Papuans kimdirsə, mənimçün də yaratdığım qəhrəmanlar odur, mən onları oxumaqdan zövq alıram” - demişdir.

Bellou romanları özündə özgələşmiş, mənəvi cəhətdən sınımış yeni insan tipinin təsvirini əks etdirir. Miçiko Kakutani Taymz jurnalına “Soul Bellou ilə söhbət: Əsərləri və özü” (A Talk with Saul Bellow: On His Work and Himself) adlı məqaləsində yazıçının qəhrəmanlarının ruhi-mənəvi aləminin dağılmış olduğundan, ölüm və

gerçəklik axtarışından, dünyanın insana məlum olan və olmayan mənəvi dəyərlərindən, eyni zamanda böhranından bəhs edir. Bellounun qəhrəmaları ümidini tez bir zamanda itirməyən optimist qəhrəmanlar deyillər. Onlar XX əsrin əsl “ağılsız” insanının ədəbiyyatdakı təzahürləridirlər. Bellou romanları fəlsəfiliyi ilə diqqət mərkəzindədir. Romanlarda yalnız müasir insanın ağlasığmaz, eyni zamanda acı həqiqətləri deyil, insanın qədim dövrlə, öz soykökü ilə bağlılığı və bu faktorların onun yaşamaına təsiri bədii boyalalrla oxucuya təsvir olunmuşdur.

Bellounun yaradıcılıq uğurları bununla da bitmir, növbəti il Amerikada humanitar elmlər özrə ən sanballı mükafatlardan olan “Jefferson Lecture” mükafatına layiq görülür. Bellounun mühazirələri “Yazıçı və onun ölkəsi bir-birinə baxır” (The Writer and His Country Look Each Other Over) kimi adlandırılır.

1995-ci ildə balıq yeyeərkən zəhərlənən Soul Bellou 10 illik xəstəlikdən sonra 2005-ci ildə Massaçusets ştanın Bruklayn şəhərində dünyasını dəyişmişdir.

Bellou bir yazıçı kimi dünya şöhrəti qazanmışdır, onun əsərləri yalnız yəhudi cəmiyyəti üçün deyil, bütün dünya insanı, o cümlədən, insanlıq üçün önəmli yer tutur. Soul Bellou Amerikada Folkner, Ficerald, Heminqvey kimi müasir oxucu üçün “maraqsız” və “geridəqalmış” düşüncə və mövzuları özündə daşımır. O, tamamilə, yeni, oxucunu başqa aləmə sürükləyən, ecazkar dünyanın qapılarını açır. Adları çəkilən yazıçılar gənc oxucu üçün çox “qoca”dırlar. Bellou müasir oxucunun ruhuna və qəlbinə xitab edə bilən original mirası oxucularına buraxmışdır. Son bir neçə ildə Bellou və onun romanları haqqında yazılan doktorluq və magistr dissertasiyalarının sayı əvvəlkinə nisbətən daha da artmışdır. Bellounun protoqonistləri Folkner, Heminqvey və Ficerald qəhrəmanlarına heç bənzəmirilər. Onlar hər hansı bir elit və ya yoxsul təbəqəyə aid deyillər. Onların qəhrəmanları böyük xəyalları olan və bu arzuları reaalığa çevirmək üçün əlindən gələni edən qəhrəmanlar Bellou üçün artıq aktuallığını itirmişdir.

Bellou yaradıcılığı fərqli ənənələrə söykənir. Malkom Bredli “Hersoq” romanı barəsində qeyd edir ki, Bellonun bütün romanlarında tarixin və ətraf aləmin təsirini hiss etmək mümkündür. Onun romanlarında yəhudi tarixi və Amerika müasirliyi çuğlaşır. Müasir dövrün romanına antik ədəbiyyatın çalarlarını, rəngarəngliyini qatararaq, öz istedadını düzgün istiqamətləndirərək, yəhudi qayda-qanunlarını, Amerikanın “mükəmməl”iyini birlikdə işləyərək nümunəvi, eyni zamanda təkrarolunmaz bədii yaradıcılığın yeganə sahibidir.

2.2. Soul Bellounun “Henderson, yağışlar kralı” və “Hersoq” romanlarında ekzistensializmin təzahürü.

Soul Bellou yaradıcılığı öz ekzistensial xüsusiyyətləri ilə daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Ekzistensializmi yaradıcılığının əsas qayəsinə çevirən Bellou bu minvalla “Henderson yağış kralı”, “Hersoq”, “Cənab Samlerin planeti”, “Ogi Marçın macərələri” və digər romanlarını yazmışdır. Bellounun romanları qəhrəmanlarının öz mövcudluq axtarışları, həyat uğrunda mübarizələri ilə diqqəti cəlb edir. Müasir reallığın xaosunda rahat yaşamaqdansa, öz reallıqlarını yaradır və orada “rol” oynamağa çalışırlar. Müxtəlif sosial situasiyalarda “uyğun” “rol”ları ifa etməkdənsə, özünü bütün saxtakarlıqdan uzaqlaşdırmağı üstün tuturlar. Ogi, Henderson, Mozes Hersoq kimi qəhrəmanlar buna nümunə ola bilər. Onun yaradıcılığının ilk şedevri, heç şübhəsiz ki, “Henderson yağış kralı” romanıdır. Bu romandan sonra onun bütün yaradıcılığı öz istiqamətini ekzistensial yöndə təmənilə dəyişdi. “Henderson öz mövcudluğunu axtaran ekzistensial qəhrəmandır”. Bu varlı və kobud qəhrəman modern Amerikanın qarışıq həyat tərzində öz kimliyini itirib. Həyatının ona bəxş etdiyi yalan “rollar”ı ifa etməkdənsə, hər şeyi atıb həqiqi kimlik axtarışına çıxır.

“Əlli beş yaşında bütün bunları düşünməyə başladım. Olanlar beynimdə qarmaqarışqıq canlanır, nəfəsimi kəsirdi-valideynlərim, arvadlarım, qızlarım, uşaqlarım, fermam, heyvanlarım, vərdişlərim, pulum, musiqi dərslərim, sərxoşluğum, kobudluğum, dişlərim, üzüm, ruhum!” (“When I think of my condition at the age of fifty five...all is grief. The facts begin to crowd me and soon I get a pressure in the chest. A disorderly rush begins – my parents, my wives, my girls, my children, my farm, my animals, my habits, my money, my music lessons, my drunkenness, my prejudices, my brutality, my teeth, my face, my soul!”) (11, 7).

Həqiqi kimlik axtarışına çıxan Hendersonun daxili səsi ona yalnız “istəyirəm, istəyirəm, istəyirəm” deyirdi, nə istədiyini bilməyən qəhrəman pul, cinsi münasibət, azğınlıq, ağır əl əməyi, skripka dərsləri, donuzlarla özünü realizə etməyə çalışsa da, heç biri işə yaramırdı. 5 uşaq atası, yüklü miras sahibi, ailə başçısı olsa da uşaqların adını xatırlamağa tənəzzül belə etmir. Onun daxilindəki bu səs onu axtarışa çıxmağa sövq edir. O, bir insan kimi bədbəxdir, heç nə ilə həyatını qaydasına qoyub, yaşamağı bacarmır. Öz mövcudluğunun mənasını tapmaq üçün müxtəlif üsullara əl atır. Maddi və fiziki cəhətdən bütün üstünlüklərə malik olsa da, özünə müxtəlif cəzalar verməklə mənəvi, ruhi sakitliyi və varlığın həqiqi mənasını anlamağa çalışır.

Bu günə qədər yaşadığı həyatın bir heç olduğunu düşünən Henderson öz ruhunu tapmaq üçün Afrikaya getməyə qərar verir. Afrika öz ecazkar qaranlığı və vəhşi təbiəti ilə Hendersonun ruhuna bənzəyir, buna görə də o özünü orada axtarıb tapacağına əmindir. 5 uşaq, həyat yoldaşı, mal-mülk, malikənəsi və donuzlarını tərk edərək Afrika səhralarına kimlik axtarışına çıxır. Özünün də dediyi kimi “hər kəsin öz Afrikası var”. Afrika qitəsi romanda bir obraz kimi iştirak edərək özündə insanlığın başlanğıcını, insan mövcudluğunun əsl mənasının tapılmasında açar rolunu oynayır. Romanı oxuyarkən sanki Afrikanı qiyabi səyahətə çıxırsan. Halbuki yazar heç romanı yazarkən heç Afrikaya getməmişdir. Onun Afrikası Cozef Konradın, Ernest Heminqveyin yaratdıqları Afrika obrazından ərsəyə gəlmişdir. (38) Yalnız bu ramnında deyil, həmçinin “Gümüş

nimçə” adlı hekayəsində Afrika “təəssürat”larından bəhs etmişdir: “...Afrikanı başdan-başa gəzib dolaşmışdı. Hüzünə, ələmə birbaşa aidiyyatı olan hadisəylə də məhz Afrikada üzləşmişdi. Hadisə belə olmuşdu: Vudi Uqandadakı Merçison-Fols Milli parkının yaxınlığında, Ağ Nil çayında motorlu qayıqla gəzintiyə çıxıbmiş. Bu zaman onun gözü önündəcə bir timsah sahiləki kəlçəni tutub suya çəkir. Həmin bürkülü gün bu tropik çayın sahili boyu zürafələr, begemotlar, babuinlər dolaşmış, buludsuz səmada qızılqazlar və başqa bəzəkli quşlar üçüşürmüş, bax, elə bu vaxt suya gələn kəlçənin ayağından yapışib, çayın içinə çəkirlər. Kəlçənin ata-anası mat-məəttəl qalır: o hara yox oldu? Kəlçə suyun altında çabalayır, çırpınıb suyu lilləndirmiş.” (2) Müsahibələrinin birində bunu belə açıqlayır ki, niyə getməliyəm, mən xəyalımdakı Afrikanı yaratmışam. Bütün dünyada sarı olan ay, mənim Afrikamda mavidir. (15)

Romanda diqqət mərkəzində olan məsələlərdən biri Hendersonun Sungo – yağış kralı olaraq taxta çıxarılması və daha sonra isə taxtdan endirilməsidir. Hendersonun Sungo elan edilməsi onun yedən dünyaya gəlməsi- reinkarnasiyası kimi başa düşülür. Varililər tayfasına gələn ilk gün ona ayrılan çadırdə cəsədlə qarşılaşır. Ondan qurtulmaq “özünü təmizə çıxarmaq” üçün onu dərəyə yuvarlayır. Səhər oyananda isə cəsədin yenidən elə həmin yerdə olduğunu görür və vahiməyə gəlir. Cəsədlə olan bu ağır imtahan Hendersonun Sungolay olmaq uğrundakı ilk pilləsi idi. İmtahanı uğurla keçəndən sonra onu tanrıların savaşında iştirak etməyə və bu vasitə ilə torpaqlarına yağışı gətirməyə sövq etdilər. Henderson-yağış kralı heç kimin bacarmadığını etdi və ən ağır tanrını qaldıraraq Varirilərə yağışı bəxş etdi. Onun yağışlar kralının taxtına çıxması, hər gün ona uyğun paltarlar geyinməsi, ritualları yerinə yetirməsi Hendersonun çıxılmaz özünü tapmaq uğrunda çıxdığı səyahətdə yeni addım idi. Həmçinin yazıçı qul olan Hendersonu yağışı gətirərək birdən-birə krala çevrilməsi ilə karnaval estetikasının prinsiplərindən istifadə etmişdir. Variri kralı Dahfu isə bu karnavalda təlxək kimi çıxış edirdi. Tragic və komik hadisələrin vəhdəti karnaval estetikası üçün xarakterikdir. (18)

Hendersonun Afrikada qarşılaşdığı iki yerli qəbilə Sartrın şəxs və başqaları arasındakı münasibətini açıqlayan iki əsas fundamental fikri təmsil edir. Sartra görə insanlar arasında mükkəmməl, harmonik münasibət qeyri-mümkündür. Buna baxmayaraq, insanlar arasındakı münasibət şəxsin özünü tanıması, özünü başa düşməsi üçün lazımdır. “Bizim özümüzü anlamağımız üçün başqalarına ehtiyacımız var”. (27)

Eyni zamanda bu iki qəbilə Reix və Freydin psixanaliz fərziyyələrinə nümunə ola bilər. Arnevilər işığı təmsil etdikləri təqdirdə, Varirilər Romilayunun dili ilə desək, “chillen darkness” (11, 112) - zülmət qaranlığı simvolizə edirdilər. Reixin fikrincə, bütün təzyiqlərdən qurtulmuş cəmiyyət azaddır, biz bunu Arnevilərin timsalında görürük. Freyd isə təbiətin və incəsənətin əksinə olaraq cəmiyyətin təzyiq göstərən əsas qüvvə olduğunu bildirir. Arnevilər keçmiş zamanı əsas prioritet götürdüyü təqdirdə, Varirilər bütün ümidini gələcəyə bağlayır. Varirilər zamana düzxətli yanaşmanı əsas götürərək, qeyd edirlər ki, zaman insanların əzablarının sona çatması üçün yaradılmış bir məhfumdur. Dahfunun dünyagörüşündə Reixin tendensiyalarına rast gəlinə də, o, dünyanı iki rəngdə - ağ və qara olaraq görmür. O, kişiləri aşağıdakı kimi klassifikasiya edir: “the shrewd pig” (kobud donuz), “the fateful hysterical” (ölümcül isterika), “the narcissus intoxicated” (özündən getmiş narsis), Reix insanları qruplaşdırarkən isə aşağıdakıları qeyd edir: isterik, kompulsiv və mazoxist. Arnevilər insanlar arasındakı münasibətin mozaxistik aspektini simvolizə edir. Onlar başqaları tərəfindən idarə olunmağı üstün tutur, çünki məsuliyyət daşımağa qadir deyillər. Varirilər isə sadistik aspektdən yanaşaraq başqalarını öz arzu və istəklərinə uyğun olaraq idarə etməyə çalışırlar. Bellou Sartrın fikirlərini qəbul etsə də, Hendersonun timsalında Sartrın əsl insan münasibətlərinin imkansızlığı nəzəriyyəsini yumşaldaraq qeyd edir ki, insan və başqaları arasında harmoniya yaratmaq mümkündür.

İlk öncə Henderson Arnevilərin məskəninə səyahət edir. Su hövzəsi qurbağalarla dolu olduğu üçün su qıtlığı yaşayan qəbilə çox acınacaqlı vəziyyətdə idi. Qəbilənin kraliçası Mummah ilə danışdıqdan sonra “Qruntu-molani”ni öz həyat fəlsəfəsinə çevirən

Henderson özünü kəşf etdiyini düşünür. “Qruntu-molani” “insan yaşamaq istəyir” mənasını daşıyır. Henderson bu fəlsəfini öyrəndikdən sonra ətrafındakı hər şeyi, hər kəsi Molani üçün yaşadığını düşünür. Dünyanın bu qədər kədərli yer olması insanların Molanini anlamamasında, ya da heç xəbərlərinin olmamasında görürdü. “Mənim ruhum oyandı və mən yenidən dünyaya gəldim. Yeni həyat! Mən hələ də yaşayıram və mənim köhnə “qruntu-molani”m var”. (My spirit was awake and it welcomed life anew. Life anew! I was still alive and I had the old grun-tu-molani). (20, 193).

Arnevilərin kraliçasının bir gözünün kor olması simvolik xarakter daşıyır. Tək gözlə o ölüm haqqındakı həqiqətin yalnız bir üzünü görməyə qadirdir. Buna görə də Henderson suallarının yalnız bir hissəsinə cavab verə bilər. Qəhrəmanımız kraliçanın “Sən kimsən?” sualına cavab tapmaqda acizdir. O, həyatındakı bütün sosial və mənəvi “rollar”ı oynayan aktyordur. Onun kimliyi yoxdur, kim olduğunu anlamır, buna görə də yaşlı kraliçanın sualına verəcək cavabı yox idi.

“Bu sualı eşidən kimi əziyyət çəkməyə başladım. Özümdən danışmağımın bu qədər çətin olduğunu kaş açıqlaya biləydim, amma elə idi və mən özüm haqqımda nə deyəcəyimi bilmirdim”. (“ I began to suffer. I wish I could explain why it oppressed me to tell about myself, but so it was, and I didn’t know what to say”). (20, 73)

Henderson düşünür ki, həyatın mənasını artıq anlayır və buna görə də Arnevilərə təşəkkür etmək, onları ən böyük dərdlərindən-qurbağalardan xilas etmək istəyir. Hazırladığı bombanı (müharibədə iştirak etdiyi üçün bomba hazırlamağı bacarırdı) gölə yerləşdirir. Bomba partlayır, ölü qurbağalar bütün əraziyə səpələnir. Qəbilə üzvləri bundan çox hiddətlənir və Henderson tez oradan qaçmağa məcbur olur.

Dünyadan uzaqlaşmaq istəyi, lakin eyni zamanda ölümdən qaçmaq Hendersonu öz kimliyindən uzaqlaşdırır, özgələşdirir. Sartrın fikrinə əsaslanaraq deyə bilərik ki, Hendersonun içindəki insan onun real həyatda yerinə yetirməli və ya oynamalı olduğu “rollar”dan qaçmağa vadar edir.

Öz kimliyini tapmaq üçün axtarışa çıxan Henderson Arnevilər qəbiləsinə səyahəti ilə kifayətlənmir. Köməkçisi Romilayunun bələdçiliyi ilə Variri qəbiləsinə tərəf gedir. Bura mövcudluq, həyatın mənası və ölüm haqqında bilmədiklərini öyrənmək, nə üçün yaşadığını tam dərk etmək üçün Hendersona bir qapı idi. Varirilərə qonaq olduğu ilk gecə çadırında bir cəsəd var idi. Henderson vaxtaşırı ölümün müxtəlif formaları ilə qarşılaşır (qardaşının ölümü, evdəki xidmətçi, Arnevilərin qurbağaları). Bu haqda danışarkən Henderson uşaqların yaşamaqdan niyə qorxmadıqlarını məhz onların hələ yaşamın digər üzünü – ölümlə tanış olmadıqlarını vurğulayır.

Təbiətin bir qanunu olan ölümü dərk və qəbul etmək əvəzinə Henderson öz “pis tale”indən üz döndərir və ölümdən qaçmağa paranoid cəhd göstərir, sadistcəsinə onu özünə tabe etməyə çalışır. Buna görə də Henderson cəsədi çadırından çıxarır və dəryəyə atır. Səhər oyananda isə cəsədi yenidən yanında görür. Bu da simvolik olaraq baş qəhrəmanımıza ölümdən qaçmağın imkansız olması barədə bir mesajdır. Variri kralı Dahfu isə Hendersonun tam əksidir. Simvolik mənada Dahfunun funksiyası Hendersonun ikinci məni (alter ego) olmaqdır. Kral Dahfu ilə söhbət edərkən Henderson anlayır ki, Arnevilərin “Qrun-tu-molani” fəlsəfəsi yalnız başlanğıcdır. Medalyonun digər üzünü Dahfudan öyrənəcəkdir: “Grun-tu-molani is much, but is not alone sufficient, Mr.Henderson more is required”. (20, 204) “Qrun-tu-molani böyük bilikdir, lakin təklikdə mükəmməl deyil. Henderson, daha çoxunu tələb edir.” “Tələb olunan”ı izah etmək üçün kral Hendersonu sarayının zirzəmisində olan Atti adlandırdığı aslanın yanına apardı. Dahfu Attinin timsalında reallığı görürdü. Henderson hər gün Atti ilə görüşür və Dahfunun başçılığı ilə hər gün yeni bir seans keçirilirdi. Dahfu Hendersondan Atti kimi, yəni aslan kimi davranmağı, kükrəməyi tələb edirdi. Bununla Dahfu onu reallıqla qarşılaşdırmaq və onu olduğu kimi qəbul etməyə məcbur edirdi. Başlanğıcda o, qorxusundan geri çəkilir. Atti ilə görüş onun üçün inanılmaz və möhtəşəm bir hadisə idi. Eyni zamanda Atti onu özünü realizə etməyə sövq edirdi.

Henderson ölüm düşüncəsi ilə yanaşı, ruhun qeyri-insani tərəflərini və ibtidai ehtirasını dərk etməli idi.

Dahfunun bu “müalicəvi” seansları Reixan psixoanalizinin nümunəsidir: Henderson öz mənəvi əzablarını bədəninə fiziki əziyyət verməklə sanki yüngülləşdirmək istəyirdi. Dahfu səhrada başqa aslan tərəfindən parçalandı, bununla da Henderson üzərindəki təcrübəsi də başa çatmış oldu. Henderson Dahfunun ölümü ilə simvolik olaraq özünün sonunu görürdü. Kralın ölümü Hendersonu insanın qaçılmaz ölümünü qəbul etməyə sövq edirdi. Beləliklə, Dahfu Hendersona son dərslərini keçmiş oldu.

Afrikadan geri döndükdə Henderson artıq təməmlə başqa cür düşünürdü. Təyyarədə qarşılaşdığı balaca afrikalı yetim uşaq onun həyata baxışını daha da yerinə oturmasına şərait yaratdı. Əvvəllər ailə anlayışını qavramayan, hətta övladlarının adlarını belə unudan qəhrəmanımız ailəsinin yanına dönüb, onu sevən qadınla ömrünün axırını kimi yaşamağı həyatının yeni əsas qayəsi olduğunu hesab edirdi. Bəzi tədqiqatçıların fikrincə bu balaca yetim oğlan Hendersonun özünün cəmiyyətdən təməmlə uzaqlaşmış, təcrid olunmuş və özgələmiş uşaqlığının güzgüsüdür. “Biz bir almanın iki üzüyük, Smolak tərək edildi, mən də biz İzməyiləm” (Tövratə görə Hz. İbrahimin övladlıqdan rədd etdiyi oğlu). (20, 324) Hendersonun “Newfoundland” hava limanına gəlməsi də heç də təsadüfi deyildir. “Newfound” - yeni tapılmış Hendersonun özünü simvolizə edir. O, bütün Varirələrdən və keçmişindən qurtularaq, balaca yetim oğlanı da öz qanadlarının altına alaraq yalnız və qorxmş halda Amerikaya qayıdır. O, həyatın mənasını artıq anlayıb: ailəsinə və bütün insanlığa qarşı mərhəmətli olmaq.

Hendersonu dünya ədəbiyyatının incilərindən sayılan Don Kixot obrazı ilə də müqayisə edirlər. Don Kixot və Sanço Panço obrazları Henderson və Romilayu obrazlarının sanki əcdadlarıdır. Təsadüfi deyildir ki, Don Kixot və Henderson ikisi də öz məcaralarına təxminən 50 yaşları olanda başlamışdılar. Don Kixot hər şeyi geridə qoyub yeni həyata başlamaq və ölümsüzlüyə nail olmaq üçün səyahətə başlayır. Henderson isə içindəki “istəyirəm, istəyirəm” arzusunu boğa bilməyib, Afrikaya gəlib

çıxır. Hər iki romanda ölüm və ölümsüzlük motivi əsas yer tutur. Servantes və Bellou öz qəhrəmanlarını ölümlə üz-üzə qoyurlar. Don Kixot “Parlamentin ölümü” tamaşasında aktyorların yaratdıqları obrazların simasında görür. Henderson isə Varirilərin tayfasında keçirdiyi ilk gecə çadırında qarşılaşdığı cəsədlə tanış olur. Qəhrəmanlar yalnız macərəpərəstlikləri ilə deyil eyni zamanda davranışları ilə bir-birilərini təkrar edirlər. Don Kixot öz səyahətinin sonunda Sanço Pançoya ada bağışlayacağına, Henderson isə yol yoldaşı Romiliyuya öz maşınını verməcəyinə söz verir. Həm Romiliyu, həm də Sanço Panço öz sahiblərinə qarşı nəzakətli, onları hər təhlükədən qorumağa çalışan sadıq işçi, köməkçi, bələdçi obrazlarıdır.

İki əsər arasındakı paralellər romanların daxili quruluşu, ideya-məzmun xüsusiyyətləri arasında özünü göstərir. Hər iki qəhrəmanın yeni həyatı müəyyən bir tədbirdən sonra başlayır. Don Kixot öz yeni həyatına cəngavərlik statusu alandan sonra, Henderson isə yağış kralı - Sunqo olduqdan sonra başlayır. Don Kixot qədim qaydalara uyğun olaraq ironik şəkildə bu titulu alırsa, Henderson da eyni tərzdə Afrikada çox qəribə bir tayfanın qayda və qanunları çərçivəsində Sunqo adına layiq görülür. Hər iki qəhrəman aslanla qarşılaşır. Hər iki qəhrəmanımızın digər ortaq cəhəti isə yeni adlara yiyələndikdən sonra həyatlarının dəyişməsidir, hansı onların həyatında yeganə qalibiyyət kimi qiymətləndirilir. Don Kixot “Aslanlar Cəngavəri” kimi məşhurluq qazanmaq istədiyi kimi Henderson öz həyat yoldaşı Liliyə ünvanladığı məktubda adını Leo olaraq dəyişdirmək üçün tibbi mərkəzə müraciət etməyini istəyir. (20)

Bellou məşhur telekanalların birində müsahibə verərkən Henderson haqqında deyir: “Henderson ölümü ilə bağlı olan narahatçılığına həqiqətən də çarə axtarır. Bəzilərimizin həyatın şərti kimi qəbul etdiyimiz qeyri müəyyən narahatçılığa dözə bilmir, müqavimət göstərməyə kifayət qədər cəsarəti çatmır. Mən istəyirəm, o desin ki, əgər biz sonsuz şübhələrə tab gətiririksə, həyat dözülməzdir. Bu həqiqətən mənim Hendersonu hərəkətə gətirmək üçün istədiyim şeydir. Onun bütün söyləri insanların şüurlu şəkildə və ya təsadüfən etdikləri hərəkətlərin açıqlamasına satiradır.” (What

Henderson is really seeking is a remedy to the anxiety over death. What he can't endure is this continuing anxiety: the indeterminate and indefinite anxiety, which most of us accept as the condition of life which he is foolhardy enough to resist. I believe I meant him to say that human life is intolerable if we just endure endless doubt. That is really what I feel is motivating Henderson. All his efforts are a satire on the attempts people make to answer the enigma by movement and random action or even by conscious effort.” (23)

“Henderson, yağış kralı” romanı Bellou yaradıcılığının əsas mövzularını özündə daşıyan, Bellounu dünya şöhrətli, yəhudi əsilli amerikan yazıçı kimi daha da məşhurlaşdırır. Öz ekzistensial xüsusiyyətləri, simvolikası, estetikası, həmçinin magik elementlərinə görə digər Bellou romanlarından fərqlənir. Müasir insanın əsl ruhunu 50 yaşında olan Hendersonun yaşamı fonunda təsvir edir. Modern xüsusilə də, şəhər mühitində yaşayan qəhrəmanın Afrika qayda-qanunları, adət-ənənələri ilə sınağı və özünüdərkini Bellounun əsas ideyasını təşkil edir.

Soul Bellou “Hersoq” romanını 1964-cü ildə çap etdirmişdir. Əvvəlki romanı “Ogi Marçın macərələri” kimi bu romanına görə də Milli Kitab mükafatına layiq görülmüşdür. İrihəcmli olan bu roman üçüncü şəxsin dilindən verilir, tez-tez Mozes Hersoq tərəfindən yazılan müxtəlif ünvensiz məktublarla təhkiyyəçinin “sözü” kəsilir. Mozes orta yaş krizinin, intellektual və psixoloji bir çöküşün içindən oxucuya xitab edir. Ailəsi, akademik həyatı darmadağın olmuş, Mozes Hersoq ailəsinə dostlarına, yaşayan və həyatını itirən məşhurlara heç vaxt göndərməyəcəyi məktublar yazır və dünya ilə, tarixlə, öz həyatı, məhv olmuş xəyalları ilə bağlı suallar verir, üzr istəyir, şikayət edir. Romanda zaman anlayışı düzxətli deyildir. Təhkiyyəçi tez-tez keçmiş və indiki (flashback/flashforward) zaman arasında səyahət edir. Mozes Hersoq keçmişə xatırlayaraq Qərbi Massaçusesdəki indiki həyatının necə formalaşdığını anlamağa çalışır.

Romanın adı Ceyms Coysun “Ulis” romanından götürülmüşdür, Coys epizodik obraz kimi tacir Mozes Hersoqu romanının 12-ci hissəsinə daxil etmişdir. Hersoq sözü əslən Alman sözü olub ürəkli insan, Mozes isə Musa peyğəmbərin adından götürülüb və insanları arxasınca aparən mənəsini daşıyır. Mozes Hersoq yeni dünyanın apokalipsisini simvolizə edir. Eyni zamanda Hersoq dünyadakı çətinlikləri özündə cəmləşdirir və nihilizmə qarşı çıxır. Dünyanın bu modeli kifayət qədər pisdir, lakin insanlıq öz ümidini itirməməli və hər şeyin yaxşılığa doğru dəyişəcəyini düşünür.

Orta yaşlı professor olan Mozes Hersoq ikinci həyat yoldaşı Madlin və qızı Cun arasındakı münasibətlər bu romanın əsas süjet xəttini təşkil edir. Eyni zamanda baş qəhrəmanın dostlarına, düşmənlərinə, müxtəlif insanlara yazdığı, lakin göndərə bilmədiyi məktublar hadisələrin gedişatında önəmli rol oynayır. Mozes Berkşirdə yaşayır və bir gün qızı və keçmiş həyat yoldaşını görmək üçün Nyu Yorka gəlir. Keçmiş həyat yoldaşı onu ən yaxın dostu Valentayn Gersbaxla aldatmış və Hersoqdan boşanmışdır. Qızının vələyətini almaq üçün mübarizə aparən ata öz doğma şəhəri olan Çikaqoya gəlib çıxır. Mozes atasının köhnə silahını götürür və keçmiş həyat yoldaşı və onun məşuqu olan ən yaxın dostunu vurmaq qərarına gəlir. Onları izlədikdən sonra öldürə bilməyəcəyini anlayır. Hersoqun insanı keyfiyyətləri, humanistliyi burada oxucuya daha aydın şəkildə təqdim olunur, nə qədər onlar xəyanətəkar olsalar da, Mozes qızının anasına, bir vaxtlar sevdiyi qadına və güvəndiyi, dost dediyi insana atəş açə bilmir, hətta dostuna haqq qazandırır: “Olsun ki, bax bu: mən bu cütlüyü məhkəməyə verəcəyəm, dabanlarını leyim lampası ilə yandıracağam – eləmi? Axı niyə? Onların bir-biri ilə yaşamağa haqları var, onlar, yəqin, artıq bir-birinə alışıblar. Rahat buraxsana onları. Bəs ədalət necə olsun? Ah, ədalət! Buyurun, görün, ona ədalət gərəkmiş! Az qala, bütün bəşəriyyət həyatını heç bir ədalət filan olmadan yaşayıb.” (3, 334) Çarəsizliklə Valentaynın keçmiş həyat yoldaşı olan Fobe Gersbaxdan qızının vələyətini almaq üçün kömək istəyir. Xanım Gersbax ona yardımcı olmaqdan imtina edir. Nyu Yorkda yaşayan başqa dostunun köməkliliyi ilə qızı görüşməyə nail olan Mozes aftomobil qəzasına düşür,

Cuna heç nə olmasa da, Mozes şüurunu itirir və oyananda qanunsuz silah saxladığını üçün həbsxanada olduğunu görür. Qardaşı Vil onu buradan çıxarır və müalicə alması üçün psixi xəstəxanaya yatırır. Əsərin sonunda isə artıq heç kimə məktub yazmamaq qərarı alan Hersoq oxucuya təqdim olunur.

Romanın başlanğıcından sonuna qədər baş qəhrəmanın özü ilə, özünü tapmaq, realizə olunmaq uğrunda mübarizəsi, ailəsi ilə arasında olan gərgin münasibətləri öz əksini tapmışdır. “Daxilimdə kimsə var. Mən onun əlindəyəm, mən onun barəsində danışanda, başımda onun dəyənəklə qayda yaratdığını hiss eləyirəm. O, məni məhv eləyəcək.” (5, 45). Lakin qəhrəmanımızın optimizmi isə oxucunu heyrətə gətirir: “Yaşadıqları barədə düşünərkən hər şeyi – istisnasız olaraq, hər şeyi korladığını dərk edirdi. O öz həyatını, necə deyərlər, puç etmişdir. Amma Allah göstərməsin, elə bir şey də itirməmişdi ki, buna görə kədərlənməyə dəysin. Üfunətli divanın üzərində yüzillikləri - on ikincimi, on altıncımı, on səkkizincimi - bir-bir araşdırı-araşdırı, nəhayət, axırında xoşuan gələn aforizmi “tilova saldı”: “Ser, kədər avaraçılığın bir növüdür”. Bellou ironiyadan ustalıqla istifadə edərək qəhrəmanın daxili əlmi ilə oxucusunu tanış edir. (5, 18)

“Hersoq” romanının əsas xüsusiyyətlərindən biri burada Buddizm elementlərindən istifadə edilməsidir. Hersoq Buddizmin mühüm əmrlərindən sayılan aşığıldakı qanuna əməl etməyə çalışır: “Sözlərinə hirsə bax: onları elə idarə edə bilərsən. Sözlərlə incitmə, onları yaxşı istifadə et.” (Watch for anger of words: let your words be self-controlled. Hurt not with words, but use your words well) (The Dhammapada 68:17:232). Onun həyat yoldaşına və ətrafındakı digər insanlara qarşı hədsiz humanizmi, optimist olması da, Buddizmin yaxşı insan olmaq şərtlərinə daxil edilir. “Qəzəbinə sülhlə qalib gəl, Şərə yaxşılıqla, hər şeyin öhdəsindən cəsarətlə, yalan danışan insana düzgünlüklə öhdəsindən gəl.” (Overcome anger by peacefulness; overcome evil by good. Overcome the mean by generosity; and the man who lies by

truth) (The Dhammapada 68:17:223). Məşhur tədqiqatçı Robert Dunton burada Hersoqun şəxsiyyəti haqqında qeyd edir:

“Günahsız Hersoq dərin cəngəllikdə itib, bütün qəlbi ilə onun elementlərindən uzaqlaşaraq, ağlasığmaz gerçəkliyin tam gücünü tapdı. Hersoq dünya və onun çirkinliyinə qarşı mübarizə aparır. Zaman və təkrar, Bellounun qəhrəmanı Madlenin və anasının ona yalan danışması, daha sonra isə Gersbaxla həyat yoldaşının onu aldatması və yenə məhkəmə sonunda olan səhnədəki kimi gerçəkliyin sərt üzü ilə bir neçə dəfə qarşı-qarşıya gəlir. O, bir müşahidəçi kimi insanların artıq insanlıqdan çıxdığını və qanunun yavaş addımlarla irəlilədiyini görür.” (Herzog, the innocent, has lost himself in deep woods; with a full heart he has wandered out of his element and has caught the full force of a reality that challenges his sanity. The conflict is Herzog versus the world and its ugliness. Time and again, Bellow's protagonist finds himself face to face with walls of brute fact, as when he learns of the deceptions of Madeleine and her mother, or when he discovers the affair between Gersbach and his wife, or again in the courtroom scene when as a casual observer he leaves the room in a sickened state because of his insight into man's inhumanity and into the callous workings of the law). (14)

Bellounun əsas tənqidçilərindən biri sayılan Kleyton Hersoq obrazının xüsusi vurğulayır, Bellou bir ailənin, yəhudi kişiyyə məxsus bir ailənin bədbəxliyi fonunda bütün bir cəmiyyətin ağır problemləri öz əksini tapmışdır. “Bir daha daxilən götür-qoy etdi, etiraf etdi ki, pis ər olub - həm də iki dəfə. O, birinci arvadının, Deyzinin həyatını zəhərləmişdir. İkincisi, Madelin, az qala onun özünün axırına çıxacaqdı. Oğluna və qızına onları sevən, amma pis ata, doğma valideynlərinə nankor oğul, vətəninə laqeyd vətəndaş olmuşdu. O, bacısını və qardaşlarını da sevirdi, ancaq uzaqdan-uzağa. Dostları ilə fərdiyyətçi, sevgidə tənbel, xoş gündə cansıxıcı, güc qarşısında üzüyola idi. Öz qəlbinin səsini çox da qulaq asan deyildi.” (5, 12)

Kleyton, həmçinin, onu da qeyd edir ki, Hersoqun uşaqlıq xatirələri onu bu dünyadan, reallıqdan qoparır. Uşaqlığında olan insanlar-ailəsi və yaşadığı hadisələr ona

həyatındakı insanlarla düzgün münasibət qurmağa imkan vermir. Hersoqun anası onun bütün həyatını məcrasını dəyişmişdi. Anası gənc yaşında vəfat etmişdir və o bu hadisədən sonra özünü tamamilə itirmişdir. Hersoq uşaqlığını “mənim keçmiş vaxtlarım, Misirdən daha qədim və qarışıqdır” deyər təsvir edirdi. (25)

Hersoq öz arqumentləri ilə insanın mənəvi boşluğunun mövcudluğunu inkar edir, lakin bu zaman öz həyatını yeni bir kaosun içərisinə sürüklədiyinin fərqudə deyil. Güclü insanların hər zaman qalib gəldiyi bu dünyanı olaraq inkar edir: “Güclü olan keçmiş unuda, onun ağzını yuma bilər. Əla! Qoy güc haqqında danışıqlar – yalnız özünüaldatma olsun, axı onlar, bu estetizmə qapılmış filosoflar pozaçıdırlar, amma güc lovğalığı vurub yıxacaq. Hər halda: bu bir həqiqətdir ki, öz qorxulu yuxularına qapılmaq olmaz, - burada, Nitsşe, şübhəsiz, haqlıdır. Ürəyiyumşaqlar özlərini bərkitməlidirlər. onda bu dünya nədir belə - anlamsız koks parçası? Yox, əlbəttə: bəzən o düşünülmüş şəkildə adama mane olur, onun məntiqini yalana çıxarır.” (5, 436) Faktiki olaraq, Mozes Hersoq öz rəngarəng kimliyi ilə nə qədər müasir dünyadan kənar qalmağa çalışsa belə, postmodern kimliyini dəyişdirə bilmir. Baş qəhrəmanımız düşünür ki, özü haqqında bütün məlumatları sahibdir, özünü tanıyır, lakin onun yazdığı məktublarda, öz mövcudluğunun axtarışı uğrunda mübarizə aparır, bir şəxsi görürük.

“Əslinə baxılsa, səfeh deyil – kimdir o? Hakimiyyəti sevən, xalqı özünün iradəsinə tabe edən, sərəncamında milyardlıq büdcəsi olan yüksək səviyyəli alim – intellektual? Başılı və siyasi duyğusu ilə hər şeyi necə lazımdır ölçüb-biçən realist təşkilatçı? Belə birisi olmaq pisdirmi? Ancaq Hersoqun qarşısına başqa tapşırıqlar qoyulub: o özünün inandığına görə gələcəyə işləyirdi.” (5, 192) Yuxarıda verilən münunədən aydın olduğu kimi Hersoqun kimlik axtarışı dərin idi. Henderson əgər kimlik axtarışının həqiqətən fərquə varırdısa, Hersoq bunu bilmədən və istəmədən edirdi. Buradan da qəhrəmanımızın postmodern kimliyi üzə çıxır. “Mən – mənə insan etmiş güclərin qarşısında borcluyam. Ancaq hanı bu! Hanı bu insanilik, axı yalnız onun naminə sağ qalmağa dəyər! Mən nə ilə bəraət qazanım, bax bununlamı? Ləkələnmiş

güzgüdən ona saqqallı sabun köpüyünə bələnmiş bir üz baxırdı. O özünün çaşqın qəzəbli gözlərindən baxdı və inildədi. Pərvərdigarə bu məxluq kimdir? Özünü insan sanır. Amma onda insani nə var? Onda yalnız insan olmağa canatma var.” (5, 338) Eyni zamanda qəhrəmanımızın özünün də dediyi kimi danışıqı nizamsız və çəlişiklidir. “O, nizamsız düşüncə tərzinə malik bir insan olaraq, bədbəxtlik gətirən, hərəkətlər edirdi: təsadüfi hal-qəziyyətlərin arasında avaralanırsan – və birdən onların ən başlıcasına rast gəlirsən. O, tez-tez hansısa hiyləgər bir surətdə qəfildən bu ən başlıca məqama rast gələcəyinə ümid edirdi. İndi, payacıqlardan sallanan, şaxtanın qarşıtdığı pomidor zoğlarını tapdamaqdan qorxaraq, cingildəyən şüşə ilə əlləşdiyi bir vaxtda belə bir şey baş vermirdir. Kollardan kəskin qoxu gəlirdi. Hələ ona öz dərinliklərini açacaq duyğularından da ehtiyatlanırdı, çünki belə olsa, heç bir dəliliklə ondan canını qurtara bilməyəcəkdi.” (5, 38) Nümunədən görüldüyü kimi Hersoq özü ilə qarmaqarışıq duyğular içərisində mübarizə edir. Bellou da qəhrəmanın bu düşüncələrindən istifadə edərək Modernizmin əsas elementi olan təhtəşüurdan ustalıqla istifadə etmişdir.

Romanın maraqlı cəhəti ondadır ki, burada əsas süjet xəttindən kənarında bir neçə süjet xəttləri var və onlar özlərini Mozes Hersoqun məktublarında və təxəyyülündə göstərir. “O, ucqar kəndlərdə gizlənərək, dayanmadan, həvəslə qəzetlərə, ictimai xadimlərə, dostlara və yaxınlara, ən nəhayət, heç kimə bəlli olmayan özünkülərdən tutmuş, hamiya bəlli olan mərhumlara qədər hər kəsə məktub yazırdı.” (5, 11)

Məktublardan bizə məlum olur ki, Madlin Mozesin ikinci həyat yoldaşı olur və onun birinci yoldaşı Deyzidən Marko adlı bir oğlu belə var. Həmçinin Mozes Hersoqun Kanadaya köç edən mühacir yəhudi ailələrindən birində doğulduğu, atasının heç bir işdə qərar tuta bilməməsi və nəhayət çəkməçilik məşğul olması kimi faktları da buradan öyrənirik. Bellou öz bioqrafiyasından istifadə edərək Mozes Hersoqun atasının obrazını və uşaqlıq xatirələrini öz keçmişinə uyğunlaşdırmışdır. O da Mozes kimi Rusiyadan Kanadaya mühacir edən yəhudi ailənin övladı idi. Atasını çörəkçilik, ticarət və başqa işlərlə məşğul olsa da, ən sonda çəkməçilikdə qərar tutmuşdur. Soul Bellounun atası

Mozesin atası kimi var gücü ilə hər işdə çalışaraq övladlarını “yuxarı səviyyəli insanlar” sıralarına qoşmaq istəyir. (33) Həmçinin Valentayn obrazı yazıçının öz dostu Cek Ludvikin prototipidir. Uzun müddət dost olan Soul və Cek Valentayn kimi Soulun ikinci həyat yoldaşı ilə yaxın münasibətdə olmuşdur. Ramona obrazı da Bellounun yoldaşından boşandıqdan sonra görüşdüyü Fransız dili üzrə professor olan Rosette Lamontun bədii obrazıdır. Həm Lamont, həm də Ludvik “Hersoq” romanını avtobioqrafik elementləri qeyd etmədən əsərin “böyük nəaliyyət” olduğunu ifadə etmişdilər. Lakin hələ yazıçının sağlığında müzakirə olunan bu romanın tənqidçiləri buradakı avtobioqrafik elementləri qeyd etməmişlər. tənqidçilərdən biri olan Priori - Ludvikin yaxın dostu öz məqaləsində bunu qeyd etməmişdir.

Mozes Hersoq Moris Samuelin qələmə aldığı xatirədən götürülmüş bir protoqanist ola bilər. Samuel qeyd edir ki, Mozes Hersoqun həyatını bilir, romanla xatirənin arasındakı hadisələrin eyniliyi, Bellounun qəhrəmanının ailə münasibətlərinin oxşarlığı bunu deməyə delalət verir. Samuel Hersoq obrazını eyni zamanda Ceyms Coysun “Ulis” ramanından Leapold Blum obrazı ilə də müqayisə edir. Samuel Bellounun qəhrəmanlarının təkrarolunmazlığını inkar etsə də, onun hadisə və personajları tragikomik tərzdə təsvirini yüksək qiymətləndirmişdir. (23) Hersoq və Leapold Blum obrazları bədii xüsusiyyətlərinə görə bir-birilərinə bənzəyirlər. Hər iki qəhrəman reallıq və şüursuzluq arasındakı incə xətti görməyə qadir deyillər. Ruhi mənəvi aləmlərini müqayisə etsək, hər ikisinin milli kimliklərinin daşımaq xüsusiyyətləri (Hersoq-yəhudi, Blum-irland), emosional eyni zamanda intellektual olmaları onları birləşdirir.

Avtobioqrafik elementlər əsərin başlanğıcından sonuna kimi oxucunu təəccübləndirir. Bellou həyat yoldaşlarının, sevgililərinin öz ailə üzvlərinin, gündəlik həyatda qarşılaşdığı insanların obrazlarını yaradır. Zaxari Lider “Hersoq” romanını Bellounun həyatını öyrənmək istəyən oxuculara tövsiyyə edir. Zaxari Lider bizə Cek Ludvik və Sondra Şaxbasova (Bellounun ikinci həyat yoldaşı) haqqında bizə məlumat verərkən, o, Gersbax və Madlin haqqında danışır, onlardan xitablar gətirir. “Hersoq”

romanını oxuyandan oxucu bir insanın heqiqi hekayəsini və ya sadəcə bir roman oxuduğunu anlamır. Lider bu əsərə münasibətdə üç aspekti qeyd edir: birincisi, əsəri tam olaraq bioqrafiya kimi, ikincisi, avtobioqrafik roman kimi və ən nəhayət, sonuncusu, romanı sırf roman kimi. Buna görə də bu roman həddən artıq uzundur. Lider “Hersoq” romanının genişliyini, irihəclli olmasını qiymətləndirərkən qeyd edir ki, Bellou hadisələr münasibətindən bəhs edir, sonrakı 100 səhifəni başqa yerə səyahət edir, bundan sonra isə yenidən həmin hadisəyə qayıdır. Onun hekayələrində məntiqi əlaqə o qədər də güclü deyil.

Mozes Hersoq “Romantizm və Xristianlıq” adlı kitabını yazır. Kitab çox uğurlu olub, bir neçə dünya dillərinə tərcümə olunsada, heç cür onun ikinci hissəsini çap etdirməyə nail ola bilmir. Hersoq cəmiyyətin zəruri tələbatlarını, problemlərini meditasiya yolu ilə öyrənməyə nail olur, tamamilə tək qaldıqdan sonra dünyaya üzünü çevirir. “Gerçək olan budur- bədən! Biz yox. Mən yox. Gerçək olan orqanizmdir. Nə qədər ki, o öz formasını saxlamaq və mühitdən ona lazım olanı sormağ gücündədir, bu zaman o, neqativ entropiya axınıni, onu sərf etdiyi başqa həyatı özünə yığır, qalığını isə ən sadə formada dünyaya qaytarır.” (5, 275) Tanrı, ölüm və gələcək hər zaman naməlumdur, lakin optimist olmaq ümidini itirməmək lazımdır. Mozes Bellounun “Henderson yağış kralı” romanının qəhrəmanı Hendersonun əksinə olaraq ölümü qəbul edir, ölümdən qorxmaqdan, həyatdan zövq alaraq yaşamaq lazımdır. Cəmiyyətdən özgüləşmə məsələsini isə Hersoq qəbul etmir, onun fikrincə insanlar cəmiyyətin içərisində öz mövcudluğunun əsl mənasını tapa bilərlər və həqiqətən xoşbəxt ola bilərlər.

Əsərdə Çikaqo və Nyu York kimi şəhərlər ayrıca bir obraz kimi çıxış edir. Mozes şəhəri tərk edərkən arxasında buraxdıqlarını - meqapolisdə yaşamağın çətinliklərini Massaçusesin uzaq yerinə köçərək unutmağa çalışır. “Hersoqun uşaqlığından bəri şahidi olduğu ailənin parçalanması, ailə içərisindəki sosial problemlər, keçmişə qarşı etinasızlıq, adət-ənənlərin məhv edilməsi, qonşuluq ki qavramların dəyərini itirməsi onu

metropolitan həyatından uzaqlaşdırır və bu cəmiyyətə qarşı çıxmağa sövq edir.” (Having experienced this style of life since childhood and seeing that it leads to family disintegration, to disrespect of the past, to the corruption of the traditional values, to the decline of the social meaning of family, neighborhood and, therefore, to the corrosion of the traditional basis upon which solidarity and respect were set, Moses Herzog refutes the metropolitan way of life and his comments put him in favour of a society which denies these ways.) (19)

Hersoq öz adına uyğun olaraq davranır, hər zaman insanlığın əsas problemlərini – ölüm, həyat, müharibə, sevgi, vergilər, qadınlar, insanın zəfəri və başqa mövzular onu daim düşündürür. O, hər şeyi fəlsəfi düşünür və ürəyinin səsinə qulaq asaraq götür qoy edir, qərar verir, onun əsas prinsipi düzgünlükdür. Onun sadələvhliyinə gülən dostlarına kor-koranə güvənir. Buna görə də öz həyat yoldaşının onu ən yaxın dostuna dəyişməsi Hersoqun əzab çəkməsinin əsas səbəblərindən biridir.

Romanda işlənən əsas mövzulardan biri məktublardır. Mozes məktublarını müxtəlif qazetlərə, dostlarına, məşhur və məşhur olmayan bir çox insana göndərir. Bu məktublar romanın bütün hissələri boyu süjet xəttini izləyir. Bu məktublar Mozesin dünyaya baxışının oxuculara çatdırılması üçün ən önəmli vasitədir. Müxtəlif istiqamətli bu məktublar əslində baş qəhrəmanımızın özünün parçalanmış kimliyinin hissələridir. Romanda yaradılan qadın obrazları Mozesin əzablarının əsas səbəbkarlarıdır. Onun həyatdakı bütün problemləri iki həyat yoldaşı, xəstəlikləri isə gündəlik eşqlərinin nəticəsidir. O, bütün problemlərinin səbəbini dağılmış evliliklərində görür.

Soul Bellou həmçinin simvollar ustası kimi də tanınır. Gül, saat, ev kimi predmetlər romanda simvol olaraq istifadə olunmuşdur. Mozes dünyanın qarma-qarışıq halını qarışıq, lakin gözəl olan gül buketinə bənzədir. Saat romanda keçmiş və gələcəyi simvolizə edir. Gözəl təbiət mənzərələri ilə əhatə olunmuş, şəhərdən uzaq yerləşən ev isə cəmiyyətdən təcrid olunmuş Mozes Hersoqun özünü təmsil edir. Ölüm simvol kimi

deyil, bir obraz olaraq Bellou yaradıcılığının demək olar ki, bütün romanlarında özünü baş qəhrəmanlardan biridir.

İstər Henderson, istərsə də, Hersoq öz ekzistensial varlıqlarının axtarışını məhz ölümün nə olduğunu, həyatın ölümə müqayisəsi və ölümün əsl üzünün aşkarlanmasından başlayıblar. Henderson ilk dəfə evindəki xidmətçi qadının cəsədi ilə ölümə qarşılaşır. Hersoq isə ovçu ilə söhbətində ölümün varlığını və üstünlüyünü qəbul edir. Daha sonra isə Varirilərin Henderson üçün hazırladıqları kiçik imtahanda ağır insan cəsədini daşıyanda insanın ən böyük sınağının məhz ölümə üzləşməli olduğunu başa düşür. Hersoq isə: “Əski Allah mövcuddursa, o qatil olmalıdır. Gərçək Allah isə təkdir – Ölüm.” (436) – sözləri ilə ölümün ailiyini təsdiq edir. Lakin hər iki proqoqanist sonda insanın əsl mahiyyətini ölümdə deyil, dəyərli yaşamaqda olduğunu qənaətinə gəlirlər. “Budur, özümə baxıram: sinə, omba, ayaqlar. Baş. Qəribə qurğudur, bilirəm – bunların hamısı öləcək. Daxildə isə, orada nə isə var... səadət... “Sən məni hərəkətə gətirdin”. (5, 508)

“Hersoq” romanının bədii xüsusiyyətlərindən danışarkən bu romana xas olan romantizmi qeyd etmək mütləqdir. Bellounun yaradıcılığının mərkəzi sayılan bu romanda yazıçı baş qəhrəmanının düşar olduğu mənəvi böhranı təsvir edərkən romantizmə məxsus dəyərlərə qayıdışın şahidi oluruq. Tədqiqatçıların fikrincə romantizm arxasında gizlənmiş humanizm Bellounun modernizmin nihilizminə qarşı mübarizəsidir. Romantizmin əsas xüsusiyyətlərindən birini insan mənəviyyatının materialist dünyaya qarşı qoyulmasını Bellou insanın özünün dünyanın reallığına qarşı qoyaraq istifadə etmişdir. (9) “Hersoq” romanının qəhrəmanı tipik romantik qəhrəmanlar kimi insanların materializmə bağlılığından, mənəvi kasıblığından narazıdır. Bildiyimiz kimi Mozes Hersoq ədəbiyyat müəllimidir və romantizmə aid kitab da çap etdirmişdir. Lakin bu onu ənənəvi romantiklər kimi reallıqdan qopmağa sövq etmir. Hersoqun romantikliyi onun daxili aləmində gizlənir, başqalarının hiss edə bilmədiklərini duyur və hiss edir.

Romantizm sisteminin mərkəzində insan kimliyi məsələdi durur. Soul Bellou amerikan sələfi A. Po kimi insan kimliyinin təsvirinə dərin psixologizmlə yanaşmış və ən incə detallarla təsvir etməyə çalışmışdır. (9) Psixologizm məhz başlanğıcını romantizmdən götürmüşdür. Kitabların dünyasında və “ölülər”lə yaşayan Hersoq başqaları tərəfindən ağıldankəm görünə bilər. Lakin Herssoqun bu “dəlilik”i əslində Bellounun dahiliyidir. Bellounun əsərdə işlədiyi “dəlilik” mövzusu məktublarla bədii çalarlarla oxucuya çatdırılır. İnsanın istedadına, onun özünü dünyada realizə etməyinə münasibət bildiren qəhrəmanın dilində danışan əslində Bellounun özüdür. “Tarix qəddarlağın tarixidir, hər cür ağzıboşların düşündüyü kimi sevginin yox. Biz insanın bütün bacarıqlarını sınaqdan keçirmişik, güclü istedad aramışıq – beləsi isə tapılmayıb. Orada yalnız praktiklik var”. (5, 437)

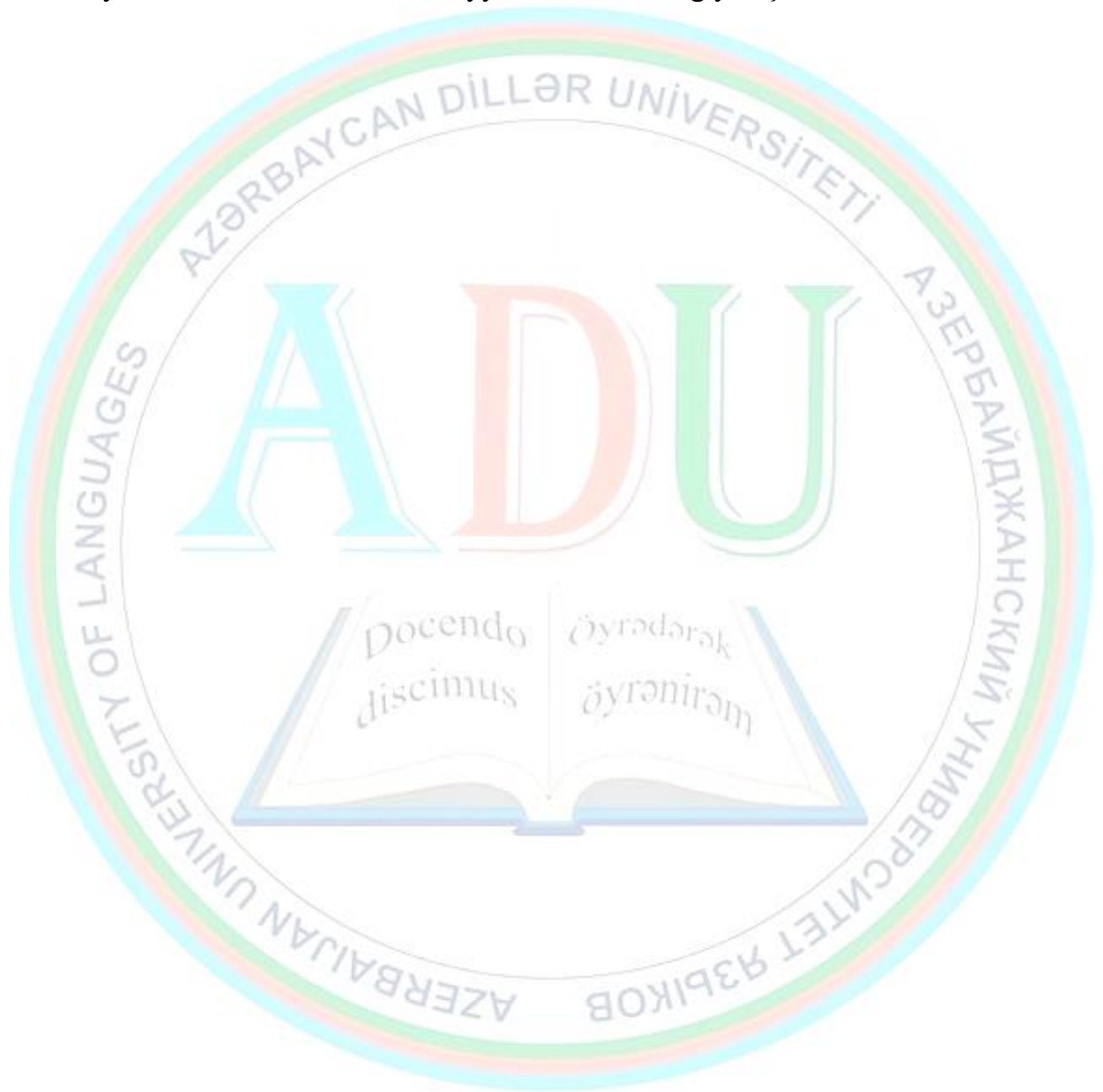
Romanın digər qəhrəmanı, heç şübhəsiz ki, romantik ironiyadır. Romanda işlənmiş ironiya müxtəlif tərəflidir. Bellounun ironiyası Hofman ironiyasına bənzəyir: qəhrəmanın ən çarəsiz anında gəlir və yazıçıya yardım əlini uzadır, (9) ona yenidən güc və ilham gətirir. Romantik ironik nümunələrə əsərdə tez-tez rast gəlinir: Hersoq əvvəlcə öz məktublarını qazetlərə, sonra cəmiyyətin əsas insanlarına, tanışlarına, daha sonra isə ölümlərə yazır. Maraqlı cəhət o dır ki, bu məktubların hamısı cavabsızdır. Bu da yalnız həqiqi deyil, eyni zamanda yaşayan ölümlərin də səssizliyinə şahid oluruq.

Soul Bellou müsahibələrinin birində hər iki qəhrəmanını – Henderson və Hersoqu təsvir edərkən aşağıdakı ifadələri istifadə edir: Henderson – yağış kralı bir gün səhər Afrikada mərkəzində haradasa bir yerdə gözlərini açır, qarşısında çəhrayı işıq gələn gildən olan divarı görür və bütün qəlbi ilə onu qucaqlayır. Çəhrayı rəng öyrəndiklərindən əvvəl bildikləri barədə xatırladırdı. Mozes Hersoq isə romanın sonunda başa düşür ki, onun bu günə qədər olan bütün təhsili heçdir, lakinorada bir yerli Mozes Hersoq – nəslə tükənmişdir. Bu bizim haqqında danışdığımızdır. “Müasir həyatın rəssamı” adlı məqalədə Bodler deyir ki, dalilik bizim uşaqlığımızın könüllü bərpa olunması gücüdür. Siz öz istəyinizlə həyatınızın ilkin vaxtlarına qayıda bilərsiniz, əgər

“təhsil” size öz buxovu altına sala bilməsə. (Waking one morning, somewhere in the heart of Africa, Henderson the Rain King sees a pink light on the clay wall, and embraces it with his whole soul. The pink reminds him of something he knew before he knew anything at all. Or Moses Herzog, at the very end of the book, realizes that his education was utter nonsense, but there had been an aboriginal Moses E. Herzog - who was by no means extinct. This is what I am talking about. In an essay called "Le Pientre de la vie Moderne" - "The Painter of Modern Life" - Baudelaire says that genius is a power to recover our childhood voluntarily. You can go back at will to the earliest years of your life, before "education" had enclosed you in its patterns and representations.) (14)

İnsanın itmiş kimliyinin axtarışı, mövcudluğunun mahiyyətini anlamağa çalışması Bellou yaradıcılığına məxsus olan əsas cəhətlərdəndir. Onun ekzistensial axtarışı Keruak və Baldvin, dramatik mövzuları isə Kobit və Albe drammatizminə bənzəyir. (23) Bellonun obrazlarının timsalında biz öz həyat tərzinə təmamilə biganə olan, yaşadığı cəmiyyətdə özgələşmiş, ölüm kimi faktiki gerçəkliyi qəbul etməyən unikal qəhrəmanları görürük. Bellou qəhrəmanlarının Sartr qəhrəmanlarından fərqi odur ki, Bellou qəhrəmanları sonda öz kimliyini tapır və normal həyata qayıdır. Sartrda isə biz təmamilə əksini görürük. Mövcudluğun mahiyyətinin axtarışına çıxmış qəhrəmanlar daha da qarmaqarışılığa düşər olurlar. Sartrın və Reixmanın fəlsəfi fikirlərini öz yaradıcılığının mayakı hesab edən Bellou İkinci Dünya Müharibəsindən sonra Amerikada yaşanan əsas problemləri, özgələşmə, yaşamın, həyatın əsl mənası, Nitsşenin Allahı inkar etməsinin qəbul edilərək kütləvi tendensiyaya çevrilməsi, tarixin həqiqi üzü, yəhudi soyqırımı, Amerikada mövcud olan irqi ayrı-seçkilik, insanların bir-birini, hətta ailələrini belə anlama bilməməsi, yalnız cəmiyyətdən deyil, özündən də soyuyan, yadlaşan insanların təsvir edilməsi kimi mövzuları romanlarında xüsusi istedadı, hədsiz bilik səviyyəsi, dünyagörüşü ilə oxucularına çatdırmağa nail olmuşdur.

Bellou Nobel mükafatçısı, eyni zamanda onlarla dünyanın ən yaxşı ədəbiyyat mükafatlarına, fəxri adlara layiq görülən, unikal şəxsiyyətlədən biri olaraq Amerika ədəbiyyatında Folknerin yeri necədirsə, Bellounun da yeri eynidir. Təsadüfi deyildir ki, bu iki böyük sənətkarı Amerika ədəbiyyatının ən nəhəng yazıçıları adlandırırlar.

NƏTİCƏ

Müasir dünyanın əsas problemlərini araşdırarkən insanın daim axtarışda olduğunu, yaşamaq uğrunda mübarizəsinin, özünüdərək probleminin, ölüm və yaşamın əsl mənasının öyrənilməsinin onu daha çox narahat etdiyinin şahidi oluruq. İnsan mövcudluğunun həqiqi mənasının axtarışının tarixi antik ədəbiyyata qədər gedib çıxır. Lakin insan varlığının məqsədlərinin daha geniş araşdırın fəlsəfi cərəyan “Ekzistensializm” olmuşdur. “Existensia” - sözündən götürülmüşdür və *mövcudluq mənasını daşıyır. İnsan mövcudluğunun həqiqətən mənası varmı? Sonu ölümlə bitən bu dünyada yaşamağa dəyərmı? – kimi sualların cavabı özünü ekzistensialistlərin fəlsəfi cərəyanlarında tapmışdır. Öz təşəkkül dövrünü Fransa da yaşa sa da, bütün dünyaya yeni, eyni zamanda bəşəri tendensiyarı ilə sürətli şəkildə yayılmış və təsir göstərmişdir. Təsadüfi deyildir ki, hal-hazırda fəlsəfi cərəyan kimi fəallıyyət göstərməsə belə, onun elementlərinə dünya ədəbiyyatının bir sıra incilərində rast gəlmək mümkündür. Ekzistensializmi dünya ədəbiyyatına qazandıran Kierkaqor, Yaspers, Haydegger, Kamyü kimi filosoflardır. Lakin Sartr özünün “Varlıq və Heçlik” kitabı ilə ekzistensializmin atası hesab olunur, onun bədii yaradıcılığı, eyni zamanda fəlsəfi kitabları ekzistensializmin təməli hesab olunur. “Azadlıq azadlıq haqqında mübarizənin özüdür” deyərək insanın mövcudluq axtarışındakı pessimizmi aradan qaldırmaq və insanın absurd yaşamına məna qazandırmağa çalışmışdır. Ekzistensializmin mərkəzində absurdluq, mənalılıq, özgələşmə, özünüdərək kimi problemlər durur. Yəhudi ədəbiyyatı xüsusilə ekzistensializmdən bəhrələnilir.

Amerikada yəhudilərin yaşaması XVI əsrdən başlansa da, ikinci dünya müharibəsi ərəfəsində, və müharibədən sonra Avropadakı yəhudi soyqırımından – Holokastdan canını qurtaran yəhudilərin sığındığı birinci ünvan, şübhəsiz ki, Amerika olmuşdur. Amerikaya köçən yəhudi yazarlar özləri də iki hissəyə ayrılırdılar: 1) Avropada böyüyən və tam yəhudi adət və ənənələrinə əməl edən, İdiş dilində danışan; 2)

Avropada anadan olsa da, Amerika mədəniyyətini mənimsəmiş yəhudilər. Birinci və ikinci qruplar arasında hər zaman düşüncə fərqi mövcud olmuşdur. Bu da yazılan əsərlərdə özünü göstərmişdir. Amerikada inkişaf edən yəhudi ədəbiyyatının zirvəsi XX əsrin 40-50-ci illəri hesab olunur. İsak Baseviç Zinger, Bernard Malamud, Filip Rot və Soul Bellou yəhudi-amerikan ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələri hesab olunurlar. Yəhudi kimliyinin qorunub saxlanması, İsrail dövlətinin qurulmasına münasibət, köç etmiş, qırğınlara məruz qalmış yəhudilərin keçirdikləri hislər, duyğular, yaşadıkları hadisələr bu yazıçıların əsas mövzularına çevrilmişdir. Zinger, Malamud, Rot daha çox yəhudi kimliyi və soyqırımını təsvir etməyə çalışsalar da, Bellou daha bəşəri mövzulara toxunaraq çərçivələrini aşmağa nail olmuşdur. Onun əsərləri yalnız yəhudi oxucular üçün deyil eyni zamanda bütün dünyaya xitabən yazılmışdır. Buna görə də, təsadüfi deyildir ki, Bellou digər üç yazıçıya nisbətən daha çox qəbul olunaraq, oxunulmuşdur.

Bellou ekzistensialist sayılmasa da, onun yaradıcılığının əsas əsərləri ekzistensialistlərin ədəbi-fəlsəfi düşüncələrinin üzərində qurulmuşdur. “Henderson, yağış kralı” və “Hersoq” romanları öz ekzistensial xüsusiyyətləri, obrazlarının dünyaya münasibəti və optimist olmaları ilə dünya ədəbiyyatının nadir əsərləri sıralarına daxildir. Henderson yazığının yaratmış olduğu unikal qəhrəmanlardan biridir. Həyatda hər şeyə sahib olsa da, özünün kimlik axtarışı onu rahat yaşamağa qoymur, bunun üçün Afrikaya səyahətə gedir. Soul Bellou bir dəfə belə Afrikada olmamasına baxmayaraq oranı bəşəriyyətin mərkəzi hesab edir və Henderson yüksək mədəniyyətli Avropada, Amerikada deyil məhz Afrikada öz mahiyyətini anlaya bilir. Hersoq isə cəmiyyət həyatında, şəhər həyatından tamamilə ayrılaraq kəndə yaşamağı üstün sayır. Özgələmiş Hersoq obrazı universitet professorudur, burada Bellou ironiyası özünü göstərir. “Hersoq” romanın istifadə edilmiş əsas ədəbi elementlərdən biri məktublardır. Hersoq tanıdığı, tanımadığı, məşhurlara, ölü və ya diri ağına gələn hamıya məktub yazırdı. Hersoqun kimliyin açıqlanması bu məktublara bağlıdır.

Bellou yaradıcılığının araşdırılması Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının inkişafına müsbət təsir göstərə bilər. Çünki yaradıcılığın mərkəzində dayanan və bəşəri mövzu olan insan mövcudluğunun mahiyyəti onun qəhrəmanları tərəfindən ustalıqla açıqlanır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində:

1. ANAR. Əsərlər. VI cild, Nurlan, Bakı, 2006. 538 s.
2. Bellou Sol, “Gümüş nimçə”, Xəzər 2015 №1, s 2-37.
3. Bellou Sol, “Hersoq”, Şərq-Qərb”, Bakı, 2013. 510 s.
4. Quliyev Qorxmaz, Dəliddən Doğru Xəbər, Mütərcim nəşriyyatı, Bakı 1999. 158 s.
5. Xəlilov.S.S, FƏLSƏFƏ: Tarix və Müasirlik (Fəlsəfi Komparativistika), Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, Bakı, 2006, 408 s.

Türk dilində:

6. Çelebi Vedat, Jean Paul Sartre’in Varoluşçuluk Düşüncəsi, Beytulhikme An International Journal of Philosophy ISSN: 1303-8303, Volume 4 Issue 2 December 2014, sayfa 63-76.

Rus dilində:

7. Зверев А., БЫТЬ ЧЕЛОВЕЧНЫМ, ТОЛЬКО И ВСЕГО. Послесловие к «Герцогу» Сола Беллоу ,«Панорама», Москва, 1992, 124 с.
8. Карасик О.Б., К вопросу о мультикультурализме в современной литературе США, Казанский (Приволжский) федеральный университет,.. кандидат филологических наук Казан 2006. 141 с.

9. Шоболова С.В., РЕЦЕПЦИЯ РОМАНТИЗМА В РОМАНЕ СОЛА БЕЛЛОУ «ГЕРЦОГ», Филология. Искусствоведение Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, 2010, № 1, с. 309–314.

İngilis dilində:

10. Balaga Venkataramana, Saul Bellow's Quest Hero – Henderson The Rain King, International Refereed Research Journal, Vol.– V, Issue – 1, Jan. 2014, pp 109-113.
11. Bellow Saul, Henderson The Rain King, Penguin Classics, 2012, 352 p.
12. Codde Philippe, The Jewish American Novel, Introduction, Purdue University Press, 2007. 35 p.
13. Duff Yvonne, The Family in The Novels of Saul 1964 To 1982, .. Ph.d. dissertation, Johannesburg 1988, p 167.
14. Durbeej K. Jerry, Existential Consciousness, Redemption, and Buddhist Allusions in the Work of Saul Bellow, Florida Atlantic University, .. Ph.d. dissertation, 2010. 225 p.
15. Holm Astrid, Existentialism and Saul Bellow, Henderson, The Rain King, American Studies in Scandinavia Vol. 10, 1978, pp 93-109.
16. Kramer P. Michael, Acts of Assimilation: The Invention of Jewish American Literary History, The Jewish Quarterly Review, Vol. 103, No. 4 (Fall 2013), pp 556–579.
17. Rakesh Alka, Saul Bellow's Bildungsroman in Four Novels of The Intellectual Protagonist: An Inchoate Search For The Self And For Reality, Indian Institute Of Technology, ... Ph.d. dissertation, Delhi, 1992. 164 p.

- 18.Rénaux Sigrid, Henderson The Rain King: The Hero's Crowning and Discrowning, Letras. Curitiba, n.41-42, 1992-93, pp 97-107.
- 19.Ristoff I. Dilvo, The Misplaced Urbanitej A Study Of The Urban Experience Of Saul Bellow's Protagonists... Ph.d. dissertation, May 1999, 173 p.
- 20.Sieburth Renée, Henderson the Rain King: A 20th-century Don Quixote? Canadian Review of Comparative Literature? Winter 1978, 0319-051x/78/0000-0086. pp. 86-94.
- 21.Tamilselvan. C, A Study Of Existentialism In Saul Bellow's "Henderson The Rain King", Vol. 3. Issue.3.,2016 (July-Sept.), pp 451-453.
- 22.The Tanner Lectures on Human Values, Writer from Chicago Saul Bellow, Oxford University, May 18 and 25, 1981, 177 p.
23. Vogel Dan, Saul Bellow's Vision Beyond Absurdity: Jewishness in Herzog, Tradition: A Journal of Orthodox Thought, pp 65-79.
- 24.Wu Hong, Seize the Day: An Existentialist Look, Journal of Language Teaching and Research, Vol. 4, No. 2, Academy Publisher, Finland, March 2013, pp. 437-442.

Internet saytları:

25. Amerikalı Yahudiler // <http://www.turkishny.com/news/amerikali-yahudiler>
26. Bellow Saul - Nobel Lecture // https://nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1976/bellow-lecture.html
- 27.Edebiyatta Varoluşçuluk (Egzistansiyalizm) // <http://www.insanokur.org/edebiyatta-varolusculuk-egzistansiyalizm/>
- 28.Hindus Milton, A Monument With a Difference // <http://www.nytimes.com/books/98/01/25/home/singer-moskat.html>

29. Holokast bir vicdan çağrısı // <http://www.projetaladin.org/holocaust/tr/bir-meslemanın-yahudilik-rehberi/yahudi-keltere/635.html>
30. Holokost (Yahudi Soykırımı) // <http://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/holokost-yahudi-soykirimi-291>
31. Holokost'tan Önce Avrupa'da Yahudilerin Hayatı // <https://www.ushmm.org/outreach/tr/article.php?ModuleId=10007689>
32. İsmayılov Tural, "İnsan azadlığa məhkumdur" // <https://www.kirpi.info/news/963/insan-azadliga-mehkumdur>
33. Moynahan Julian, The Way Up From Rock Bottom // <http://www.nytimes.com/books/97/05/25/reviews/bellow-herzog.html>
34. Qismət, Ekzistensializm // <http://www.sim-sim.az/?s=ekzistensializm>
35. Rubin Martin, "The life of Saul Bellow: To Fame and Fortune," by Zachary Leader // <https://www.sfgate.com/books/article/The-Life-of-Saul-Bellow-To-Fame-and-Fortune-6248993.php>
36. Skinazi E. H. Karen, *The Jewish American Novel* (review) // <https://www.muse.jhu.edu/article/386482/pdf>
37. Tanenhaus Sam, 'The Life of Saul Bellow: To Fame and Fortune, 1915-1964,' by Zachary Leader <https://www.nytimes.com/2015/05/03/books/review/the-life-of-saul-bellow-to-fame-and-fortune-1915-1964-by-zachary-leader.html>
38. Watson Tim, "Every Guy Has His Own Africa": Postwar Anthropology in Saul Bellow's Henderson the Rain King // <https://www.read.dukeupress.edu/novel/article-abstract/46/2/275/49530/Every-Guy-Has-His-Own-Africa-Postwar-Anthropology?redirectedFrom=PDF>
39. Woodward Gerard, The Life of Saul Bellow by Zachary Leader, book review: The voice of new America // <http://www.independent.co.uk/arts->

[entertainment/books/reviews/the-life-of-saul-bellow-by-zachary-leader-book-review-the-voice-of-new-america-10213589.html](https://www.encyclopedia.com/entertainment/books/reviews/the-life-of-saul-bellow-by-zachary-leader-book-review-the-voice-of-new-america-10213589.html)

40. Башевис-Зингер Исаак, Семья Мускат, <https://coollib.com/b/251469>

41. Беллоу Сол: одинокий интеллеktуал в бездуховном мире //

https://www.studme.org/76510/literatura/bellou_odinokiy_intellektual_bezduhovnom_mire

